
E SCHILLEBEECKX
A ZSINAT MÉRLEGE

A ZSINAT MÉRLEGE

EDWARD SCHILLEBEECKX

A ZSINAT MÉRLEGE

ZSINATI BIZOTTSÁG
RÓMA
1968

A holland eredeti címe:

VIERDE SESSIE EN EINDE VAN HET CONCILE
Lannoo Tielt /Den Haag és H. Nelissen/
Bilthoven, 1966

Cum licentia ecclesiastica

Magyarra fordította:

Weissmahr Béla S. J.

A fedőlapot tervezte:

Prokop Péter

© Linotypia-Tipografia Dario Detti
Via Girolamo Savonarola, 1
00195 Roma

BEVEZETÉS

János pápa 1959 *januárjában jelentette be a zsinatot és* 1962 *októberében nyitotta meg. Ha az ember behatóan foglalkozik ennek a négy évnek haladó irányzatú teológiai irodalmával, és ha pontosan szemügyre veszi az akkoriban megnyilvánult várakozásokat, kívánságokat és javaslatokat, nem győz csodálkozni az akkori kiadványok « konzervatív » magatartásán. És ez még a kifejezetten avantgardista folyóiratokra is áll. A zsinat ugyanis sokkal tovább ment, és így végeredményben messze maga mögött hagyta a korábban kifejezésre juttatott kívánságokat. Ez a tény már magában is bizonysága annak, hogy a katolikus élet* 1962 *óta tapasztalt gyorsuló üteme — minek következtében a zsinattal kapcsolatban egyesek bizonyos csalódást éreztek — éppen magának a zsinatnak köszönhető. Itt is áll a mondás: « evés közben jön meg az étvágy ». Vallásszociológiailag ebből az következik, hogy az olyan dinamikus mozgalom, mely végre áthatja az egyházi vezetés minden rétegét, kikerülhetetlenül megnyit minden zsilipet, mig egyébként csak a föld alatt élne tovább és legföljebb csak csigalassúsággal haladna előre. Kézenfekvő a következtetés: Az Isten népe és annak vezetői között létrejött túlságos feszültségek csak valódi átáramlással, alulról felfelé és felülről lefelé tartó, mindent átjáró vérkeringéssel oldhatók fel, mégpedig valamiképpen állandósítva vagyis időszakos zsinatok által, a közbeeső időben pedig egy járulékos vérkeringési szerv segítségével, mint aminő elvileg a « püspöki szinodus ».*

Ha a negyedik ülésszak megnyitásakor mondott pápai beszéd nyomán, a zsinat tanítói és lelkipásztori tevékenységét mint az Isten és az ember iránti szeretet megnyílvánulását tekintjük, akkor felmerül a kérdés: milyen konkrét alakot öltött a zsinaton ez a szeretet. A végső mérleg felállításához az eseményeket a következőképpen kell rendeznünk: először is adva van az az eredmény mely foghatóan elöttünk fekszik az asztalon, vagyis a jóváhagyott és kihirdetett dokumentumok; azután eredménynek kell tekintenünk azt a körülményt, hogy a püspökok négy esztendeig « in statu concilii » (a zsinat állapotában) voltak, ami mérhetetlenül fontos, mert ezáltal kapcsolatba kerültek nemcsak egymással, de a teológusokkal és a világsajtóval is; végül eredmény az a mód, ahogy ez a zsinat a maga konkrét strukturájával és tényleges lefolyásával kialakult a különféle feszültségek közepette. A két utóbbi tényező bizonyos szempontból talán még fontosabb mint az okmányokban előttünk lévő eredmény, mert nagyobb a hatása a közvéleményre; és ez a közvélemény nem csupán tükrözte az eseményeket, hanem a világ közvéleménye számára egyúttal ki is alakította *a zsinat arculatát és jellegét. A második vatikánum dinamikája, a világ püspökeire leszállott Lélek világosan felülmúlja az okmányokban lefektetett eredményt, és kezeskedik arról, hogy a zsinat utáni idő sem lesz beszorítható a zsinati okmányok betűinek korlátai közé.*

I.

A ZSINAT NÉHÁNY SÚLYPONTI KÉRDÉSE A ZSINAT ELŐTTI KORSZAK FÉNYÉBEN

Mielőtt a zsinat alapgondolatát egybefoglalnók, talán kívánatos lenne először röviden vázolni azokat a pontokat, melyekben a zsinat egyházi és teológiai területen valóban új vívmányokat hozott. Ezért feltesszük a következő kérdést: mik azok a pontok, melyek a zsinat előtt talán éltek ugyan a hívek között, de melyek mögött nem állt az egyházi tanító tekintély vagy a hierarchikus vezetés tekintélyének támogatása, és melyek most a zsinat által hivatalos egyházi jelleget kaptak. Anélkül, hogy beható elemzésbe bocsátkoznánk, csak azt az « újat » szeretnénk kiemelni, ami csaknem minden konstitúcióban, dekrétumban és nyilatkozatban megtalálható. Nem azért hangsúlyozzuk ezeket a pontokat, mintha csak az újdonságot jelentő események lennének fontosak, hanem tesszük ezt azért, hogy az is új formában kezdjen élni bennünk, ami már régóta keresztény birtokunk volt.

1. Konstitúció a szent liturgiáról.

1. E konstitúció alapvető nyeresége, hogy deklerikalizálja a liturgiát. Azelőtt a liturgia a pap ügye volt, a hivők csak mint « közönsége » szerepeltek. Most azonban az egyház ebben a konstitúcióban nemcsak a papot, hanem az egész keresztény közösséget, az Isten népét, tekinti a liturgikus ünnep *alanyának;*

mindegyiknek a maga helyén kell tehát sajátos, hierarchikusan rendezett szerepét betöltenie. Ebből a teológiai szemléletből különféle gyakorlati következmények adódnak.

2. Elsősorban ez az alapvető szemlélet az, mely megmagyaráz három újítást: a *népnyelvet* a liturgiában, a *két szín alatti áldozás* helyreállítását és a *koncelebrációt* (együttmisézést). A liturgia újra felfedezett közösségi értelmének végső következményeiről van itt szó: ebben az értelemben a liturgia az *egész* hívő nép ünnepe, mely a « taxis », vagyis az összes résztvevő hierarchikus rendje szerint tagozódik.

3. Helyreállították továbbá « az ige teológiáját » a maga « quasi-szakramentális » értékében. Logikusan következik ebből, hogy a szentírásolvasás újra liturgikus cselekménnyé vált, de főképpen, hogy megújult az eucharisztia megünneplésének az az része, melyet azelőtt előmisének neveztek.

4. A liturgiával kapcsolatban a zsinat elejtette az áldozat jellegére vonatkozó korábbi felfogásokat, melyek különböző más vallásokban is fellelhetőek, és közvetlenül visszanyúlt a bibliai és egyházi áldozatfogalomhoz, helynek központja a húsvéti titok.

5. Feladták végül a tridentínum utáni merev egyformaságot; ennek következtében elismerték a többféleség elvét, főképpen amennyiben különböző kultúrkörökről van szó.

2. Dogmatikus konstitúció az egyházról.

1. A korábbi teológiai fejtegetések helyett, amelyek az egyházat « az egyház *természetének* » elem-

zéséből kiindulva állítják elénk, most az egyház *titka* áll előtérben, úgy amint azt a szentírás különböző, állandóan változó képek által mutatja be. Ezzel ismét bevonult a teológiába a « kép », hogy megvilágítsa a titkot, miután sokáig főleg az « eszméket » vagy az elvont fogalmakat részesítették előnyben.

2. A zsinat helyreállított egy alapvető meggyőződést, mely közös tulajdona minden keresztény egyháznak, ti. az egyház krisztusközpontúságát. Ezt azonban nem mint statikus dimenziót kezeli, hanem kivetíti az üdvösségtörténetre, melynek háttere a « consilia Dei », az Atya üdvözítő terve a Fiú által a Lélekben. Egyetlen zsinat sem újította fel ennyire világosan minden egyes dokumentumában a « historia salutis », az üdvösségtörténet fogalmát.

3. Az « Isten országának » gondolata ismét helyet kapott a katolikus teológiában. Az egyházat nem azonosítják már egyszerűen Isten országával. Megmutatkozik itt a dialektikus jelleg: az üdösség « már megvan » az egyházban és mégis « még nincs jelen »; ebből adódik azután az eszkatológikus feszültség az egyházban. A zsinat előtti időből származó « hivatalos » egyházi tanításhoz viszonyítva ez az egész gondolatmenet valóban « új ». Továbbá — ha finoman és gondosan árnyalva is — a zsinat különbséget tett « Krisztus egyházának » titka és a katolikus egyháznak a tapasztalat számára megjelenő formája között. Ez a megkülönböztetés azért *is* szerepel, hogy el lehessen ismerni a nemkatolikus keresztény közösségek *egyházi* jellegét is.

4. Az egyház elsősorban « Isten népe », míg azelőtt az egyházat csaknem állandóan a hierarchiával azonosították. Véleményem szerint ez az « újdonság »

fogja leginkább meghatározni az egyház jövőjét. Ez a nép « messiási nép », melynek karizmatikus, prófétai és papi jellege van, és mely tanúságot tesz Urunk Jézus Krisztus kyriális — azaz királyi — üdvözítő mindenhatóságáról.

5. Az egyházhoz tartozást a konstitúció már nem egyértelműen, hanem *analóg* módon fogja fel, úgyhogy sokkal több ember — még a jóakaratú hitetlen is — valamiképpen az egyházhoz tartozik, vagy legalábbis nem állítható róla, hogy semmi köze sincs hozzá. Ezzel a felfogással a zsinat maga mögött hagyta a « Mystici Corporis » enciklika szűkebb értelmezést nyújtó meghatározását.

6. Az Isten népéhez való tartozáson belül különféle, azaz klerikusi és nemklerikusi szolgálatról beszélhetünk. Kétségtelenül megvan az egyházban a *különleges* egyházi rend, a hivatalos papság, melyhez a pápa a püspökökkel, továbbá a papok (presbiterek) és a diákonusok tartoznak. Ez az egyházirend lényegesen különbözik ugyan a hívők általános papságától, de lényege szerint arra van rendelve, hogy az általános papságot *szolgálja*, úgyhogy alapvető ellentétről szó sem lehet; ellenkezőleg, a kettőből a kölcsönös összefüggés egysége jön létre. Annak újbóli felismerése, hogy az egyházirendnek (mégha vezető hivatal is) szolgáló jellege van — « diakónia » —, azzal a következménnyel jár, hogy minden hatalmaskodó magatartás magára vonja a szentírás intelmét és ítéletét. Az « önnálló diakonátus », sőt a házas diákonusok újraéledése ebben az összefüggésben tulajdonképpen inkább *külsőleg feltűnő* újdonság. De igazában új jövőbemutató mindenekelőtt az a tény, hogy ez a zsinat leszögezte a püspöki kollegialitást: a pápa primátusa alatt a világ püspökeinek összességét

az egyhzban a legmagasabb vezető szervnek ismerték el. Ezzel a zsinat elismerte hogy az egyház kormányzási formája alapvetően kollegiális.

7. Új, hivatalosan megerősített vívmány kétségtelenül az a nézet, hogy minden hivatalos egyházi megbizatás a *papszentelésen* alapszik. Nemcsak az un. szentségi hatalom, hanem a jurisdikciós hatalom és a tanítói tekintély is magán az egyházirend szentségén alapszik. Ilyen módon teljesen visszatértek a « sacerdotium » régi fogalmához, és azt nem azonosítják többé kizárólag a kultikus papsággal.

8. Újból visszaadták minden püspöknek a « vicarius Christi » ősi címét, amely a 8. század óta csakis a pápának volt fenntartva. Ezzel a zsinat megvetette a « helyi egyház teológiájának » alapját, és rámutatott arra, hogy a helyi egyház a *teljes* egyetemes egyházat jeleníti meg. Másrészt a kollegialitásnak az a következménye, hogy el kell ítélni egyházmegyei szinten minden « inzularizmust » (elszigetelődést), mert minden egyházi közösség nyitva áll az egész felé.

9. Az első vatikáni zsinat meglehetősen jogi ízű kijelentése, amely szerint a pápai tanítóhivatal megnyílvánulásai « ex sese » azaz önmaguktól tévedhetetlenek, most, a második vatikáni zsinaton tanított kollegialitás alapján, mely magára az egyházi tanítóhivatalra is vonatkozik, bizonyára *más módon fog érvényesülni* a jövő egyházában.

10. Azzal, hogy Mária titkát beépítették az egyház titkába, s ezzel együtt a dogmatikus konstitúcióba is, a zsinat egyrészt lefékezett bizonyos túlzó irányzatokat a mariológia terén, másrészt semmiképpen

sem akarta minimalizálni a dogmatikusan megalapozott és hiteles Mária-tiszteletet.

11. Bizonyos értelemben « új » az a kifejezett tanítás is, hogy mindenki hivatott az életszentségre, és hogy a szentség nem a szezetesek monopóliuma.

12. Végül, habár ezt a kifejezést magát a konstitúció nem használja, az egyház a « sacramentum mundi »; az egyház ugyanis mint « az emberiség kölcsönös egységének jele és eszköze » valóban a *világ szentsége.* Ez megmutatja, hogy az egyház és a világ összefüggnek, és ez mintegy átmenetet alkot « Az egyház a mai világban » című lelkipásztori konstitúció felé. Figyelemreméltó, hogy ez a nagyjelentőségű kijelentés a dogmatikus konstitúció első paragrafusában található meg.

3. Dekrétum az ökumenizmusról.

1. Az egyik legfontosabb új kijelentése a következő: nincsen sajátos katolikus ökumenikus mozgalom a nagy ökumenikus mozgalom mellett, melynek intézménye az Egyházak Világtanácsa.

A katolikus egyház katolikus hitvallása alapján csatlakozott ehhez az egyetlen nagyarányú mozgalomhoz, mely — teljes hűséggel Krisztus egyházának bibliai titka iránt — azon fáradozik, hogy eljusson az ökumené egyetlen egyházához.

2. A dekrétum a többi nemkatolikus keresztény közösséget is « egyház » vagy egyházi közösség néven említi, és nem nevezi őket többé « szektáknak » vagy eretnek közösségeknek. A katolikus egyház elismeri, hogy a többi keresztény vallással sok közös vonása van.

3. A kritérium, melynek segítségével a különböző egyházakat meg lehet ítélni és össze lehet hasonlítani, *nem közvetlenül* a római katolikus egyház, hanem az apostoli teljesség, a messiási javak teljessége. Másszóval a dekrétum sikerült szintézis az igazi ökumenizmus és a katolikus vallási meggyőződés között, amely szerint a katolikus egyház ténylegesen birtokolja ezt az apostoli teljességet, még ha az el is van fátyolozva, és ha egyre jobban meg is kell tisztulnia.

4. Nem hagyhatjuk említés nélkül azt, hogy a dialógusnak « az egyenjogúság alapján » kell létrejönnie, ami kétségtelenül újdonság a katolikusok magatartásában.

5. Nagyon fontos kijelentés ebben az összefüggésben, mely minden bizonnyal új a zsinat kereteiben, annak megállapítása, hogy a hitigazságoknak bizonyos hierarchiájuk van. Ez implicite bizonyos Máriára vonatkozó túlzó kijelentések elleni reakció, és egyszersmind állást foglal az igehirdetés minden olyan módja ellen, mely elhanyagolja a központi hitigazságokat és periferikus igazságokat részesít előnyben.

6. A hivatalos egyházi álláspont szempontjából bizonyára « új » annak elismerése, hogy a hitnek a tanításban és a liturgiában történő kifejeződése nincs kizárólag a fogalmi jellegű nyugati latin formulákhoz kötve.

7. Nem hiányozhatik a hivatalos újításoknak ebből a felsorolásából az az engedély sem, mely a különböző egyházakba tartozó keresztények közös imádságára és az egymás istentiszteletén való mindinkább szélesedő részvételre vonatkozik.

Végül pedig megállapíthatjuk, hogy ez a dekrétum

mint zsinati okmány már magában véve is valami újat képvisel a katolikus egyház hagyományában.

4. Dekrétum a keleti katolikus egyházakról.

Bár sem a keleti, sem a nyugati keresztények nincsenek nagyon megelégedve ezzel a zsinati okmánnyal, egy pontot mégis kiemelhetünk: a patriarkátus gondolata, amely a nyugati egyházban gyakorlatilag veszendőbe ment, a jövőben az egyházon belüli szerepével talán még a püspöki kollegialitásnál is jobban hozzájárulhat annak világosabb meghatározásához, hogy mi is pontosan a római püspök mint pápa, és mi jár ki neki a nyugat pátriárkája minőségében. Ennek a két szerepkörnek történelmi azonosulása zavarta meg a pápaság és a keleti egyházak közötti viszonyt. Fontos továbbá ez az okmány, mert analóg következtetések alapja lehet más keresztény egyházakra vonatkozólag, mint pl. az újrakeresztelés elhagyása és az egymás istentisztiszteletén való részvétel kérdésében.

5. Dekrétum a püspökök lelkipásztori hivataláról.

Ez a dekrétum különösen fontos az egyházi struktúrák szempontjából. « Újak » a következő pontok:

1. A zsinattól kívánt és időközben a pápa által ténylegesen életrehívott « püspöki szinodus » az egyház kollegialis püspöki kormányzásának következetes folytatása, noha a két kormányzati forma nem azonos. Ez a szinodus olyankor, amikor nincsen egyetemes zsinat, rendszeresen összeül majd, hogy a pápá-

val közösen megvitassa az egész egyháznak és a helyi egyházaknak legfontosabb kérdéseit; jellege vagy tanácsadó vagypedig — pápai határozat alapján — a döntésben résztvevő.

2. Ide tartozik az a határozat is, hogy a kúria hivatalos szerveibe, a kongregációk nemzetközibbé tétele céljából, megyéspüspököket is be fognak vonni.

3. Tökéletesen új továbbá a helyi püspök jogkörére vonatkozó felfogás. Azelőtt létezett egy hivatalos lista, mely a püspököknek adott felhatalmazásokat tartalmazta, kiindulva abból a felfogásból, hogy minden hatalmukat a pápától kapták; ma viszont csak néhány olyan eset van, melyben a pápa az egyház általános javára való tekintettel néhány pontban korlátozza a püspöki hivatal jogkörét. Más szóval itt is az a gondolat lépett előtérbe, hogy a püspök szentelésénél fogva már alapjában birtokolja mindazt a hivatalához tartozó hatalmat, melyre mint közössége igazi elöljárójának szüksége van.

4. A zsinat elismerte a püspöki konferenciákat (az egyes vidékekét, a nemzetieket és a nemzetközieket) mint az új egyházi berendezkedés egyik szerkezeti tényezőjét: A lelkipásztori tervezés és a koordinálás célszerűsége szempontjából kívánja a dekrétum, hogy a magasabb rendi elöljárók kiküldöttei is jelenjenek meg alkalmilag ezeken a püspöki konferenciákon.

5. Új szerkezeti tényező továbbá a helyi püspök mellett létesítendő lelkipásztori tanácsadó testület, melyben papok és világiak lesznek képviselve. E dekrétum szerint a klérusból jövő tagokat a püspök jelöli ki — a papi hivatalról és életről szóló dekrétum

viszont azt mondja, hogy a papságnak kell megválasztania képviselőit a püspöki tanácsadó testületbe. Kiindulva abból a meggondolásból, hogy az Egyház « koinonia » vagyis közösség, a püspökök kollegialitásának lefelé is folytatódnia kell, jóllehet a « kollegialitás » szónak ebben az összefüggésben nincsen meg az a hivatalra vonatkozó teológiai jelentése, mint a püspökök esetében.

6. Új végül az a tény, hogy ez a zsinati okmány a pápai nunciusok státusának bizonyos felülvizsgálását kívánja; legalábbis óhajtja e testület nemzetközibbé tételét és feladatának jobb és pontosabb körülírását.

6. Dekrétum a papjelöltek képzéséről.

1. Csak részben új ebben a nem túlságosan sikerült okmányban az a rendelkezés, mely a papjelöltek kiképzésében bizonyos pluralizmust engedélyez.

2. Kifejezetten új és fontos viszont a « ratio studiorum », a tanulmányi rend. Mostantól fogva a tanulmányok az üdvösségtörténetbe való általános bevezetéssel kezdődnek, tehát egy összképpel annak az üdvösségtörténetnek titkairól, melyben élünk. Követi ezt a filozófia, amelyet legalábbis tartalmilag összhangba kell hozni a teológiával. Ennek a filozófiának az ember, az ember világa és Isten köré kell csoportosulnia. Amellett számot kell vetni a modern filozófia vívmányaival is, és rá kell mutatni arra a különbségre és összefüggésre, mely az ember filozófiai önmegértése és a hit szemlélete között fennáll. A teológiának alapjában véve biblikus-patrisztikusnak kell lennie, és csak erre alapozódva spekulatív jelegűnek, mégpedig úgy, hogy ez az eszmélődés nyitva

álljon új ismeretek számára. « Új » ezenkívül az a körülmény is, hogy ez a tanulmányi rend nem tekinthető « végleges állapotnak », hanem magába a statutumába felveszi az *állandó* « aggiornamento », vagyis korszerűsítés elvét.

7. Nyilatkozat a katolikus nevelésről.

Erről a nyilatkozatról nem állíthatjuk, hogy valami « újat » is tartalmazna a szónak eddig használt értelmében.

8. Nyilatkozat a nemkeresztény vallásokról.

Ezt a nyilatkozatot hangneme és iránya alapján hivatalos egyházi szempontból valóban egészen újnak kell neveznünk. Minthogy ezt a témát behatóbban fogjuk tárgyalni összefoglaló gondolatmenetünkben, most csak néhány különösen feltünő pontot emelünk ki.

1. Az egyház elismeri a « vallási élményt », mely a nemkeresztény vallások alapja. A vallási problémát az emberiség életében olyasvalaminek tekinti, mint ami bensőleg összefügg az emberi lét problematikájával. Ez a nyilatkozat tehát egy uj *magatartás* kezdetét jelenti mindenekelőtt a különböző vallások képviselőivel folytatandó őszinte és tapintatos dialógusban.

2. Jóllehet a nyilatkozat nem nyújtja « Izrael teológiáját », mégis alapvetően megjelöli azt, ami Izraelt és az egyházat belsőleg összeköti. Ez is egy ok arra, hogy az egyház ünnepélyesen elhatárolja magát az

antiszemitizmus minden formájától, amelyet többek között az az egyoldalú beállítás *is* szít, hogy a « zsidók » mint ilyenek istengyilkosok. A nyilatkozat finoman differenciált fogalmazásban felmenti az akkori és a mostani zsidókat ez alól a vád alól, bár továbbra is áll, hogy egyes zsidóknak is részük volt Krisztus halálában.

9. Dekrétum a publicisztikai eszközökről.

Bár merőben új az a tény, hogy egy zsinat ezekkel a « hatalmasságokkal » foglalkozik, mégsem állíthatjuk, hogy ez az okmány feltünést keltő dolgokra tanítana minket. Ehhez tehnikailag túl kevéssé átgondolt és túlságosan moralizáló. Minthogy a zsinati atyák figyelme annakidején sürgetőbb hitbeli kérdésekre összpontosult, ha nem is valami örömest, de jóváhagyták ezt a nem eléggé kiérett dokumentumot.

10. Dogmatikus konstitúció a kinyilatkoztatásról.

Több szempontból ez a dogmatikus konstitúció a zsinat koronája. A benne tárgyalt téma volt az első zsinati ülésszak alatt (1962) a zsinati kisebbség és többség kialakulásának és ezek szétválásának nyitánya. A régi, zsinatelőtti kinyilatkoztatási szkéma kudarca vezette be azt az áttörést, melynek a zsinat a dogmatika területén a maga sajátos, új és megújító jellegét köszönheti.

1. Az Egyház a kinyilatkoztatást perszonalista és üdvtörténeti szempontból tekinti. Az üdvösségtörténet egésze itt is áthatja a kinyilatkoztatás és hagyomány fogalmát, minek következtében a konstitúció ezt a

két valóságot már nem csupán mint a hitigazságok *fogalmi* közlését fogja fel. A tények által történő és a szóbeli kinyilatkoztatás *egyetlen* egészet alkotnak. A kinyilatkoztatásnak is « szakramentális » struktúrája van.

2. A konstitúció elismeri az apostoli ősegyházat szentírásával a maga egyedülálló mivoltában mint az egyház maradandó alapját. Az egyházi tanítóhivatal is alá van rendelve Isten igéjének, de ebben a szolgálatban a maga részéről tekintéllyel rendelkezik, mely által irányítólag áll mellettünk az írás és a hit értelmezésénél.

3. A tradíció vagy hagyomány alanya nem csupán a tanítóhivatal, hanem Isten egész népe. Az egyház népe itt is beletartozik annak az eleven titoknak az egészébe, mely maga az egyház.

4. Óvatos és kiegyensúlyozott fogalmazással jóváhagyja a konstitúció a modern szentírástudomány kritikai módszerét, amennyiben az elfogadja a szentírás alapvető történetiségét.

5. A zsinatok történetében első alkalommal esik meg, hogy egy zsinat elismeri a dogmafejlődést a maga dinamikus mivoltában.

6. A szentírás a keresztények vallási élete és az egyházi igehirdetés egészére nézve mintegy bírói szerepet tölt be.

7. Míg eddig, félreérthetetlenül ellenreformációs jelleggel, az oltár és a kehely volt a katolicizmus szimbóluma, most a kehely mellett a Biblia is az Egyház szimbólumává lett. A dogmatikus konstitúció a katolikus egyház *ellenreformációs* magatartásának hivatalos egyházi befejezését jelenti.

11. Dekrétum a laikus apostolságról.

1. Az « új » elsősorban az, hogy egyáltalában előttünk felkszik egy « laikusokról szóló dekrétum » mely őket Isten egyetlen népének tagjaiként, de a maguk keresztény-világi megkülönböztetettségében tartja számon. Ezzel a « hivatalos egyház » « komolyan veszi » a laikust mint keresztényt, mind egyházon, mind világon belüli feladataiban. Az azelőtt jognélküliek — hiszen nem hivatkozhattak egyházi dokumentumra — ebben a dekrétumban saját státusuk hivatalos megerősítését kapták meg; és hívő engedelmességben az egyházi vezetés iránt, hivatkozhatnak is rá.

2. Ez a dekrétum jelenti az első hivatalos kísérletet arra, hogy — legalábbis fenomenológiailag körülírva — eljussunk a « keresztény világi » *teológikus* meghatározásához.

12. Nyilatkozat a vallásszabadságról.

1. A korábbi hivatalos egyházi magatartással összhasonlítva ebből a nyilatkozatból teljesen új szellemi magatartás szól. Elismeri ugyanis az emberi személyiség értékét és ezzel együtt a személyes életfelfogás kialakításának sérthetetlen jogát, még abban az esetben is, ha ez esetleg hamis lenne. Mindenekelőtt « új » az a kijelentés az egyház részéről, hogy mindenki szabadon, nyílvánosan és akadálytalanul képviselheti életfelfogását a közjó változó határain belül.

2. Említésreméltó továbbá a diszkrimináció minden fajtájának egyházi elítélése, akár bőrszín, meggyőződés, népfaj vagy más tulajdonságbeli különbségre alapozódjék is.

13. Dekrétum a papi hivatásról és életről.

1. A dekrétum többet nyújt, mint csak a hagyományosan megszokott papi képet, melyet a papnak az eucharisztiához való kultikus viszonya határozott meg. A pap *lelkipásztori* jellege lép itt előtérbe, amelyen belül a dekrétum nem tagadja a papság istentiszteleti funkcióját, hanem beleállítja egy nagyobb összefüggésbe. Ezzel ismét kihangsúlyozódik a prófétai igeszolgálatnak, a hitközség lelkipásztori vezetésének és a személyes tanácsadásnak értéke.

2. Mint a püspöki hivatalnál, úgy itt is a szentelésből származtatják a pap minden hivatali funkcióját (tehát nemcsak a szentségek kiszolgáltatását). A hivatalos küldetés szentségi jellegű. Újból feleleventették tehát a keleti egyház felfogását, mely nyugaton feledésbe merült: a papot nem csupán azért szentelik föl, hogy bemutathassa az eucharisztikus áldozatot, hanem általában a « cura pastoralis »-ra való tekintettel, amely azonban magába foglalja az eucharisztia megünneplését is, mégpedig mint a legközpontibb lelkipásztori feladatot.

3. A papi lelkiséget így kiszabadítják a maga monasztikus keretéből, és a hivatalos szolgálatra alapozzák.

4. Az egyházi hierarchia egyrészt elejti a keleti egyházak nős papjai iránt történelmileg kifejlődött bizalmatlanságát, és a történelemben első ízben ismeri el *lojálisan* e jelenség értékét a keleti egyházakban. A középkor óta először ismeri el egy zsinati okmány, hogy a cőlibátus nem a papság *lényegéhez* tartozik. Másrészt bizonyos rokon vonásokat fedez fel az egy-

házi rend és a cőlibátus között, és ezért sürgeti a latin egyházban a hagyományos törvényt.

5. Bár a dekrétum « dogmatikus » marad és valójában sem a lelkipásztorkodás terén mutatkozó forrongásról, sem az egyházi hivatalra vonatkozó problémákról nem tárgyal bővebben, ennek ellenére a dokumentum sehol sem misztifikálja a papot, hanem igazán emberien szemléli.

6. Finoman árnyalt módon tárgyalja a papok és laikusok közötti együttműködést és még a laikus apostolságról szóló dekrétumnál is erősebben hangsúlyozza a laikusok jogait a papokkal szemben.

7. Noha a világi és szerzetespapok együttműködése egymással és a püspökökkel más síkon fekszik, mint a kollegialitás, mégis hangsúlyozza a zsinat, hogy a papi hivatal egész lelkipásztori küldetésében lényegesen függ a püspökségtől. Ez a lényeg természeténél fogva koordinált együttműködést kíván meg a püspökökkel és — a püspökkari konferenciák irányelveinek megfelelően — az egész ország vagy vidék püspöki karával. Az együttműködés maradandó egybehangolása lehetségessé válik, amennyiben (egy másik dekrétum rendelkezése nyomán) lehetőséget nyújtanak arra, hogy a magasabb rendi elöljárók kiküldöttei is résztvegyenek az általános lelkipásztori tervezésben.

8. Végül ez a sok tekintetben annyira « új » dekrétum szentesíti az un. « munkáspapok » jelenségét, bár más szakkifejezést használ. Ezzel a zsinat megerősít egy *papi életformát*, melyben a kétkézi munka mint az emberek közötti lelkipásztori jelenlét egy módja kap helyet. Miután a papi hivatalnak a kézimunkával

való összekapcsolását úgyszólván éppen a zsinat előestéjén tiltották meg, ez az « engedmény » valóban valami hihetetlenül « újat » jelent.

14. Dekrétum az egyház missziós tevékenységéről.

1. Bár a hagyományos « misszió » szónak — inkább valamiféle opportunizmus alapján — a dekrétum még mindig különleges jelentőséget tulajdonít, mégis úgy tekinti a hagyományos értelemben vett missziókat, mint az egyház egyetlen nagy küldetésébe vagy missziójába beleilleszkedő tevékenységet, és ez a nagy misszió uralja az egész dekrétumot. A hagyományos értelembe vett missziók tehát egyáltalában nem függelékei a mindent magábalölelő missziónak. Még haladóbb felfogás nyílvánul meg ott, ahol a dekrétum kimondja: mindaz amit a « missziókról » megállapítottak (ami tehát áll azokról az országokról, melyek mindeddig nem kerültek érintkezésbe a kereszténységgel), érvényes bizonyos tekintetben a korábban keresztény, de most elkereszténytelenedett területekre is, úgyhogy teológiailag helyesen lehetne pl. « France, pays de mission » (Franciaország mint missziós ország) - ról beszélni.

2. Elsőízben nevez laikusokat is egy zsinati okmány misszionáriusoknak. Továbbá a fejlődésért végzett munka is beletartozik a missziós tevékenységbe.

3. Új az a tény is, hogy a dekrétum szakít a « commissio » régi rendszerével, hogy ti. egy meghatározott missziós területet úgyszólván egy missziós rend vagy kongregáció saját területévé nyílvánítottak. Ennek a rendszernek az volt a következménye, hogy a helyi püspök lelkipásztori tervét keresztülhúzhatta egy má-

sik terv, pedig hát mégis csak a püspök a hívőzösség vezetője. A koordináció biztosítva van: nemcsak az egy másik dekrétumban előírt püspöki tanácsadó testület révén, hanem annak a megint egy más okmányban kifejezett kívánság alapján is, hogy püspöki konferenciákon hallgassák meg lehetőleg a magasabb rendi elöljárókat is, mielőtt lelkipásztori tervekről határozatot hoznának.

4. Végül, ha röviden is, valami az ökumené problémájáról is elhangzik a missziókkal kapcsolatban. Felfedezhető új « missziós stílus » is, és ez a stílus olyan, hogy nem jellemzi többé a triumfalizmus és a magabiztos törekvés a hatalmi poziciók felé.

15. Dekrétum a szerzetesélet korszerű megújításáról.

Ez a dekrétum nem elégítette ki ugyan a hozzáfűzött reményeket, de azért felfedezhetünk benne néhány « új » részletet, sőt éppenséggel olyanokat is, melyeknek központi jelentőségük van.

1. Minden szerzetesi közösség « legfőbb szabálya » nem « saját szabályaik és alkotmányuk » hanem magának Krisztusnak a személye. A szerzetesélet alapja a bibliai « krisztuskövetés », másszóval az evangélium hiteles szelleme. Ezen az alapon kell azután újra megnyitni a kolostori élet igazi forrásait. « A szerzetesélet korszerűsítésének » elsősorban azt kell jelentenie, hogy egész struktúrájának *az evangélium szellemében kell megújulnia.* A következmények, melyek ebből a zsinati alapelvből folynak, nagyobb jelentőségűek, mintsem azt a szöveg első pillantásra sejteti. A szöveg az Egyháznak inspiratív erőt tulajdonít, és ennek karizmatikus következményeit — nézetem szerint — ebben

a pillanatban még csak nem is sejthetjük. Ez a « suprema regula » azonban föltétlenül érvényesülni fog, remélhetőleg összeütközések nélkül, de lehet, hogy csak azok árán.

2. A második elv semmiképpen sem szorítja korlátok közé ugyan az evangéliumi szellemet, viszont igenis korlátokat állít fel azokkal a gátlástalan egyéni követelésekkel szemben, melyet egyesek egy meghatározott szerzetesi közösségen *belül* az evangélium szellemére hivatkozva hangoztathatnának. Mert a második zsinórmérték az evangéliumnak az a szelleme, mely a szerzetesközösség alapításának kindulópontja volt. A megújulásban döntő szerephez kell jutnia a mindenegyes rendnek eredeti, az evangélium szellemét kifejező célkitűzésének is.

3. Elutasítja a szöveg a kolostori « inzularizmust », amely esetleg kifejlődhet a világegyházon belül a nagy bibliai, dogmatikus, morálteológiai, missziós és társadalmi irányzatok mellőzése révén.

4. Mindenekelőtt az apostoli célú szerzetesi közösségeknek kell « lépést tartaniok a korral » és nem szabad, hogy tájékozatlan naívsággal álljanak szemben a világi élet problémáival.

5. Végül új a választójog is, és teljes az egyenlőség testvérek és atyák, valamint minden nővér között, eltekintve azoktól a különbségektől, melyek a papságból adódnak.

16. « Az egyház a mai világban » c. lelkipásztori konstitúció.

Evvel a gazdag tartalmú, ha nem is egészen kiérett konstitúcióval még reszletesen fogunk foglalkozni, itt

csak azt a kérdést tárgyaljuk, hogy található e benne valami « új ».

1. Elsősorban új a « szelleme ». Magát az emberi lét problématikáját állítja az egyházi tekintély a kinyilatkoztatás fényébe, és ez a « módszer » valóban új. Magukból a dolgokból kiindulva, másokkal folytatott dialógus által keresi a zsinat a megoldást, anélkül, hogy egy már úgyszólván készen előttünk lévő természeti törvényre hivatkoznék. Amennyire emlékszem, ez a szó még csak elő sem fordul ebben a zsinati szövegben, jóllehet azelőtt ezekben a kérdésekben állandóan, mint pl. még a « Pacem in terris » enciklikában is a « természetjogra » hivatkoztak. A zsinat itt végül is elfogadja az emberi lét történeti voltát, és ezt a fogalmat akarja érvényesíteni az erkölcsi kérdésekre vonatkozó megfontolásokban vagyis akkor, amikor arról van szó, milyen erkölcsi magatartást és cselekvést kíván meg mindannyiunktól az emberi személy méltósága a mai társadalmi helyzetben. Ezért ez a konstitúció — ahol nem hittani meghatározásokról van szó — már nem felülről lefelé, tekintélyi alapon szól hozzánk, és nem úgy, mintha mindent világosan és közvetlenül le lehetne vezetni a természetjogból. A hangnem szerényebb lett.

2. Új a következő is: nem törekszik többe a konstitúció arra, hogy a keresztény antropológiát egy elvont « emberi természet »-ből kiindulva fejtse ki, hanem az emberi természetet sokkal inkább úgy tekinti, mint « vocatio »-t: az emberi lét *értelméből* folyó hivatást és feladatot.

3. Első ízben jelenti ki az egyház, hogy nemcsak adnivalója van a világnak, hanem hogy maga is sokat kap a világtól.

4. Az ember és világa eszkatológikus jövőjének keresztény-antropológikus szemlélete jelentősen leegyszerűsödik, amennyiben a konstitúció csak azt mondja ki, ami abszolút biztos: a világgal, az emberek világával együtt az ember testi mivoltának is része lesz az isteni élet megdicsőülésében, de hogy ez *hogyan* történik, azt nem tudjuk.

5. A lelkipásztori konstitúciót egész terjedelmében úgy kell tekintenünk, mint annak a magatartásnak lezárását, mely IX. Pius « Syllabus »-át járta át. Elfogadja végre a « keresztény világiasság » gondolatát, tehát az eviláginak autonómiáját a maga területén; éppígy azt a tényt is, hogy a kereszténynek keresztényi mivoltából következően kötelessége, hogy belevesse magát az evilági élet megszervezésébe, és hogy ebben is áll a vallásossága, úgyhogy nem keletkezik törés élet és vallás között. Végül a konstitúció jóváhagyja az egyház és állam barátságos szétválasztását, másként kifejezve: a zsinat köszönetet mond a középkori politikai-társadalmi augusztinizmusnak a kapott szolgálatokért, de egyúttal föl is menti a szolgálattól ezt az augusztinizmust.

6. A házasságról és családról szóló fejezetből — néhány egyenetlenségtől eltekintve — egészen új szellem árad: a házastársi szeretet nemcsak hogy a házasság lényegéhez tartozik, hanem mint uralkodó etikai elv szerepel benne. A házassági célok elsőbbségéről szóló vita túlhaladottnak érződik. Egyetlen egészről van szó, melyben, legalábbis a házassági *terv* egészének szempontjából a szeretet teremtő módon tevékeny, és, amennyiben megtalálja kifejeződését a házastársi érintkezésben, létrehozza a családot. A házastársi együttélés legfőbb erkölcsi elve az, hogy ennek mindig a szeretet kifejezésének kell lennie, ezen belül

pedig érvényre kell jutnia az emberi méltóságnak és a nemi élet sajátos jellegének, amennyiben az mint a házastársi szeretet megnylvánulása, és a szeretet keretén belül az emberhez méltó családalapításra van rendelve. A gyermekek számáról tehát sem az állam, sem az egyház vagy a pap nem *dönt*, hanem erről csakis a házastársak határoznak Isten és törvénye fényében, lelkiismeretük szerint. Ezzel a zsinatok történetében első ízben szentesítettek egy nem spiritualisztikus, hanem *emberileg-személyes* házassági erkölcsöt, melyben a testi lét adottsága éppen mint *emberi* testi lét szerepel.

7. Részben új a következő is: ott, ahol a zsinat a földi javak birtoklásával foglalkozik, először minden földi tulajdon közös rendeltetéséről szól, és csak azután, ezen belül, a tulajdonjogról. Igy hidat ver a kapitalizmus és kollektivizmus között és mindkettőt túlhaladja.

8. Szeretnénk továbbá rámutatni arra, hogy a konstitúció elfogadja a tudományos kutatás intellektuális szabadságát, és elismeri azt, hogy azoknak, akik társadalmi, politikai és tudományos vonalon valamit kezdeményeznek, mozgási szabadsággal kell rendelkezniök; továbbá, hogy keresztény szempontból is lehetséges a politikai és társadalmi állásfoglalásban a pluralizmus. Igy tehát senkinek sincs joga arra, hogy egyeseket ezen az alapon « kevésbé jó keresztény »-nek bélyegezzen.

9. Végül ez a lekipásztori konstitúció az egyház első nagy kísérlete arra, hogy a mai összetett világi problematikában meghatározza a saját helyét; olyan kísérlet, mely az egyház és világ közötti párbeszédhez vezet.

* * *

Hadd ismételjük meg mégegyszer: nem akartuk sem a zsinati okmányok áttekintését nyújtani, sem alapgondolataikat nem akartuk összefoglalni, csupán azokat a szempontokat emeltük ki, melyek a « hivatalos egyház » számára *újak*; igaz ugyan, hogy ezek a szempontok gyakran egybeesnek a dokumentumok alapvető tanításaival. Fel lehetne továbbá sorolni még a kevésbe szerencsés megfogalmazásokat és a teljesületlen kívánságokat is. E kifejezéseken persze nem személyes várakozásainkat értjük, hanem olyan kívánságokat, melyek az egész egyház lelkipásztori elkötelezettségéből és az élő teológia szükségleteiből következnek. Egy zsinaton csak olyan irányzatot lehet követni, melyre nézve a püspökök nagyrésze egyetért, és melyre nézve a legalapvetőbb kérdések tekintetében csaknem teljes egyetértés uralkodik. Ha jelentős véleménykülönbségek ellenére mégis döntő győzelemhez segítettek volna egy bizonyos felfogást, akkor a zsinat utáni időben mindig fennállna az a veszély, hogy a világ püspökeinek egy része megbénítaná a határozatok végrehajtását. Az a tény, hogy mind az egyik, mind a másik oldalon tekintetbe vettek bizonyos dolgokat, a zsinat utáni időben csak előnyös lesz e szövegek tényleges « hatása » és « utóhatása » szempontjából. És éppen ez a biztosítéka annak a reménynek, hogy a zsinat után azok a pozitív és új szempontok, melyekre röptében rámutattunk csakugyan meg is fognak valósulni, és minden ember általános és személyesen megélt birtokává lesznek. Ezt az áttekintést éppen azok bátorítására állítottuk össze, akiknek a zsinat talán csalódást okozott. Ezek a szempontok sok hívőben és a teológiai gondolkodásban enélkül a zsinat nélkül is éppen olyan ele-

venen éltek volna ugyan, de akkor nem kapták volna meg a hivatalos támogatást; sőt sok esetben állandó gyanúsításnak lettek volna kitéve. A tudományos, részletes elemzés még sok szinte észrevehetetlen új szempontot is megmutatott volna: például az újdonságot abban, ahogyan régi vallási témákat közelítettek meg; ahogyan feladták a skolasztikus kifejezésmódot; ahogyan megtartották ugyan a régit, de úgy, hogy az a szövegbe illesztve más távlatokat kapott; ahogyan mellőztek bizonyos fogalmakat és hagyományos kifejezéseket a valódi ökumenikus érzület alapján; ahogyan törekedtek arra, hogy ne tartsanak nyugati latin jellegű zsinatot (még ha ezen a téren nem is jutottak tovább az igyekezetnél); ahogyan a lelkipásztori igyekezet befolyásolta az elméleti szövegek megfogalmazását; stb. Ha összehasonlítanánk a zsinati szövegeket azoknak a kézikönyveknek teológiájával, melyeket húsz évvel ezelőtt szántak a papnövendékeknek, vagy melyeket akár még ma is a kezükbe adnak, akkor meg tudnánk állapítani, menynyivel nagyobb a valóságban a többletpontok száma. Az a tény, hogy az itt felsorolt pozitív pontokat a zsinat valóban elérte, jóllehet a zsinat előtti időszak ingadozó hangulatában ez sokak számára nem is tűnt lehetségesnek, bíztasson mindannyiunkat arra, hogy kellő komolysággal olvassuk, fontolgassuk e határozatokat, és hogy összejöveteleken és egyesületekben meg is vitassuk őket.

II.

A ZSINATI OKMÁNYOKBAN ELŐTTÜNK LÉVŐ FŐBB EREDMÉNYEK

A tizenhat zsinati okmányt — konstitúciót, dekrétumot és nyilatkozatot — különféle szempontból vizsgálhatjuk. Kereshetünk azonban egyetlen olyan alapgondolatot is, mely, tudatosan vagy tudattalanul, meghatározta az egész zsinati tematikát. Ez különböző eredményekre vezethetne, és emellett nem lenne kizárva az értelmezésnek egy bizonyos szubjektív jellege. Mégis lehetségesnek tűnik úgy hagyni hatni magunkra az összes dokumentum konkrét tartalmát, hogy az előttünk lévő tartalom alapján egy *alapgondolatot* találjunk, amelyet az egyes dokumentumok különböző oldalról világítanak meg. Ezzel semmiképpen sem akarjuk azt állítani, hogy maga a zsinat már tudatosan és tematikusan meglátta, megragadta és továbbfejlesztette volna ezt az alapgondolatot. Amint az ember, éppenúgy az Egyház életében is adódnak bizonyos alapintuíciók, melyek, kezdetben többé kevésbé tudattalanul, meghatározzák az egész gondolkodást és kutatást, és csak mint végeredmény lehetnek tudatos meggondolás tárgyává. Megállapíthatjuk továbbá még a következőt is: éppen mivel a téma csak rejtve hatott alaptémaként, a végül elért eredmény nem mindig mutatja a kívánt kiegyensúlyozottságot, illetőleg nem minden részében látjuk a várt

összefüggést és következetességet. Zárómeggondolásainkban még vissza fogunk erre térni.

Egy zsinat *vallási* esemény. Ezért foglal el központi helyet minden zsinaton a vallási kérdés. Helytelen lenne, sőt profanizálná a zsinat alapját kitevő vallási jelleget, ha kizárólag az újabb vagy az elavult teológia őrhelyéről, illetőleg a régi lelkipásztori módszerek megújításának vagy megtartásának szempontjából ítélnénk meg. Egy zsinat állandóan változó nézőpontok szerint elsősorban mégis csak a vallási élet folytonos *ujraátgondolása*; hiszen az Egyház lényege szerint a vallásosság megnyilvánulása. Akármilyen legyen is egy zsinat történeti helyzetétől függő formája, mindig is a vallási életet akarja előmozdítani: « Keressétek először Isten országát ». Minden zsinat ennek jele és erről tanúskodik. De talán meg szabad állapítani, hogy ami a második vatikánumot mindenekelőtt jellemzi, az a következő alaptémára vonatkozik: a vallásos lét problémája egy megváltozott, mindenekelőtt deszakralizálódott és humanizálódott világban. Ezt a kérdést dolgozza ki a zsinat minden oldalról: a világvallásokra, a katolikus Egyházra, az ökumenére és az igazságot kereső emberiségre vonatkozólag. Ebben a megvilágításban szeretnénk röviden vázolni a zsinat eredményét.

1. Vallásszabadság.

Mindenekelőtt kétségtelen: minden embernek joga van ahhoz, hogy a közjó határain belül, életét vallási területen legmélyebb meggyőződése szerint rendezze be. Ezért senkit sem szabad egy meghatározott vallásba belekényszeríteni. A vallásszabadságnak ez az elfogadása azonban magában foglalja azt a tényt is,

hogy az embernek egyszersmind lelkiismereti kötelessége vallási téren is őszintén keresni az igazságot. Csak éppen semmi értelme sem lehet a vallásosságnak, ha nem a szív szabad odaadásán és lelkiismereti meggyőződésen alapszik [1].

Mai érzületünk szerint a vallásszabadság magától értetődő dolog. De nem szabad elfelejtenünk, hogy keresztény Európának századokon át véres üldözéseket élt át, melyek a vallási igazságért folytatott politikai harc részét képezték. A vallásszabadság fogalmát nem valamelyik katolikus vagy protestáns teológusnak köszönhetjük, hanem a jogászoknak, a pozitív világi jognak, végül pedig a modern demokratikus államgondolatnak. Kezdeti nehézségek után a katolikusok hagyományos felfogása legalábbis az un. tolerancia elvévé fejlődött, de ez pontosabban elemezve, valójában alig különbözik az 1936-os szovjet köztársasági alkotmány 124. cikkelyétől. Abban megengedik ugyan a hívő embernek az istentisztelet szabad gyakorlását, de csak a vallásellenes állampolgárok fejthetnek ki propagandát [2]. A régi katolikus toleranciaelv szerint is csupán a katolikusok propagálhatják meggyőződésüket, a többi felfogást csak a békesség kedvéért tűrik. Mindkét esetben erre a meggyőződésre támaszkodnak: én az igazság talaján állok, és jogai csak az igazságnak — tehát az én meggyőződésemnek — vannak. A vallásszabadságról szóló mostani nyilatkozatban azonban nem a szabadosság nyilatkozik meg, hanem az ember személyi méltósága előtti tisztelet, mely magába foglalja az ember életét formáló személyes meggyőződést is. A világ szemszögéből nézve kétségtelenül ez a nyilatkozat az a zsinati okmány, amelyet a demokratikusan gondolkodó emberiség a legmelegebben fog üdvözölni. A nyilatkozat egyben kiküszöböli a leglényegesebb pontot, mely

miatt a világ az egyházzal szemben bizalmatlanságot táplált.

2. Az egyház és a nemkeresztény vallások.

A zsinat a vallási elemet az ember egyik alkotó tényezőjének tekinti [3]. A vallási tartalom az emberiségben az emberi lét legmélyebb kérdéseire adott választ jelenti. A nemkeresztény vallásokról szóló nyilatkozat értelmében minden vallás eredetét, egy, a reflexiót megelőző, mélyen bensőséges vallási tudatosság képezi, mely azután reflex módon ill. rendszerezve jelenik meg a különböző vallásokban, úgy hogy történelmileg kifejezi a népek egymástól különböző természetét. A nyilatkozat kimondja ugyan, hogy Isten már az emberiség kezdetétől fogva mint az üdvösség Istene [4] nyilvánította ki magát, és hogy üdvözítő tervét minden emberre kiterjesztette [5], a zsinat mégsem vonja be kifejezetten az « isteni üdvösségtervbe » a nemkeresztény vallásokat mint Istentől akart üdvösségre vezető intézményeket, ahogy a szöveg eredetileg hangzott [6]. Egyes teológusok ugyanis, különösen néhány francia, attól féltek, hogy ezáltal a nemkeresztény vallásokat az üdvösségtörténet szempontjából egy szintre helyezik Izraellel és Krisztus egyházával. Félreérthetetlenül kimondja azonban a nyilatkozat, hogy Isten egyetemes üdvözítő terve — mely meghaladja a konkrét emberi lét élő valóságát — már azóta elkezdődött, mióta az ember megjelent a földön. Ez utal arra, hogy a lét alapvető kérdéseire adandó emberi felelet keresése, mely a világ vallásaiban kifejezésre jutott *semmikeppen sem áll* az Isten üdvözítő tervén, a « consilia salutis » — on *kívül*. Őszinte tisztelettel szól a zsinat a különböző vallások

tanításairól is, melyek, noha sok tekintetben különböznek attól, amit az egyház tart, mégis az egyetlen igazság visszfényét sugározzák. Ezért az egyház nemcsak elismeri mindazokat a szellemi, erkölcsi és szociokulturális *értékeket*, melyek felfedezhetők ezekben a vallásokban, hanem azokat *elő is akarja mozdítani*[7]. Aki tehát egy ilyen vallásból áttér a katolicizmusra, annak nem kell megtagadnia saját népének vallásos örökségét. Ez a kijelentés azonban annak hallgatólagos elismerését is jelenti, hogy a kereszténységre való áttérés csak akkor nem jelenti az illető saját vallási vagy kultúrális tulajdonának elárulását, ha pl. egy ázsiai vagy afrikai a kereszténységet nem nyugati formájában sajátítja el. Ezért hangsúlyozta ki a keleti katolikus egyházakról és az ökumenizmusról szóló dekrétum is azt, hogy a keresztény gondolati kincs nyugati formái és annak kifejezésmódja nem kizárólagosak: másutt *ugyanezeket* a vallási felismeréseket *más* módon is ki lehet fejezni, mégpedig mind a tanítás, mind az életstílus és a liturgikus élet terén. Ez a szemléletmód komoly következményekkel jár az egyház missziós feladatának szempontjából, amint erről nyíltan beszél az egyház missziós tevékenységéről szóló dekrétum.

A történelemben első ízben mondott le az egyház hivatalosan arról az igényről, hogy minden vallásosság egyedüli kifejezésének tartsák. Ezzel új magatartás alakult ki a nemkeresztény vallásokkal és általában az igazságot kereső emberiséggel szemben.

Másrészt a nyilatkozatot nem szabad félreérteni. Sem a nemkeresztény vallások teológiáját nem akarja kifejteni, sem a nemkeresztények üdvözülésének lehetőségét nem akarja közelebbről megvilágítani. A végső módosító javaslatok elfogadásáról vagy elvetéséről szóló hivatalos beszámolóban (« expensio mo-

dorum ») kifejezetten benne áll: « Nem célja a nyilatkozatnak, hogy ezeket a vallásokat hiányaikkal együtt kimerítően ábrázolja, hanem inkább azt akarja bemutatni, ami az embereket és vallásokat egymással összekapcsolja, hogy ezzel kiindulópontot szolgáltasson a dialógus és az együttműködés számára. Ezért a nyilatkozat különösen arra összpontosítja figyelmét, ami (az embereket egymással) összeköti », « mindenekelőtt arra, ami az emberek közös birtoka, és így embertársi kapcsolatra vezet »[9]. Helytelenül ítélnék meg tehát a vallástörténészek a nyilatkozatot, ha azt a kifogást hoznák fel ellene, hogy elhallgatja a nemkeresztény vallások hiányait és tökéletlenségeit. Ez is nagyon szépen kifejezésre jut később a hivatalos beszámolóban: « Nem a teljes igazságról van szó a zsidókra és vallásukra vonatkozólag, hanem a teljes igazságról azzal kapcsolatban, ami a zsidókat összeköti az egyházzal. Ez az elv (következetesen) érvényesül a nemkeresztény vallásokkal foglalkozó nyilatkozat minden részében »[10].

Másrészt viszont ez nem jelenti azt, hogy a nyilatkozatban semmi dogmatikus elem se lenne. A hivatalos beszámoló kifejezetten megjegyzi: « Ez a nyilakozat csak teológiai és lelkipásztori alapot akar nyújtani a dialógus számára »[11], másutt pedig ez áll: « A nyilatkozat nem akarja a maga teljességében elénk állítani a többi vallást, hanem csak erkölcsi és gyakorlati, a kinyilatkoztatásban megtalálható szabályokat akar adni a másokkal folytatandó dialógus és az együttműködés számára »[12]. Ezt az alapvető szándékot különösképpen is tekintetbe kell vennünk, ha nem akarunk magunknak hamis képet alkotni a nyilatkozatról, vagy ha azt vélnénk, hogy a zsinati okmány alapján ki lehetne fejteni « Izrael teológiáját ». A dokumentum bővelkedik ugyan ki nem fej-

lett teológiai igazságokban, de az előtérben azok a lehetőségek állnak, melyek módot adnak arra, hogy a nemkeresztényekkel párbeszédbe bocsátkozzunk.

3. A vallási élet teljessége.

A nagy és kevésbé nagy nemkeresztény vallásokkal összehasonlítva a zsinat a kereszténységet « a vallási élet *teljességének* » nevezi [13]. Ezt a kereszténységet azonban már különleges módon előkészítette az ószövetségi kinyilatkoztatás. Isten, üdvözítő megnyilakozása alapján, mely az emberiségnek a földön való felléptével kezdődött [14], egy meghatározott *kairosban*, vagyis a világtörténelem egy kegyelemmel teljes pillanatában meghívja Ábrahámot, hogy népének ősatyja legyen. Ezt a népet Mózes és a próféták a tiszta egyistenhitre oktatják, és ez a nép ezt elfogadva messiási várakozásban nő fel [15]. Krisztus egyházának építőkövei tehát az ószövetségi kinyilatkoztatásban alakultak ki [16]. Ezen a módon Izrael a keresztény kinyilatkoztatásban is megkapja a maga sajátos helyét.

A kinyilatkoztatás azonban csak Jézus személyében és életében teljesült be. Halála után, feltámadása jogán elküldte nekünk a Lelket [17]. Ezért a kereszténység a végső és végleges, megismételhetetlen és felül nem múlható szövetség [18]: Krisztus « Isten gyermekei új és egyetemes népének feje » [19]. « Egyedül ő a közvetítő és az üdvösség útja, és megjelenik közöttünk az egyházban, mely az ő teste » [20].

A vallási élmény, mely a különböző vallásokban tematizálódott, autentikus, kifejezett tartalmát elsősorban az ószövetségi kinyilatkoztatásban, véglegesen pedig Krisztusban kapta meg, aki üdvözítő tevékenységének állandó folytatására megalapította az egy-

házat a népek között. A zsinat központi üzenete végül is ez: a vallási élet Istentől akart alakja « Krisztus egyházában »[21] valósul meg, a *kereszténység* a maga *egyházi* alakjában valójában nem más, mint minden igazi *vallásosságnak* teljesen kifejlődött, érett megjelenési formája. Ezzel a tanítással a zsinat megadta az alapelveket, hogy hogyan kell a mai emberhez lelkipásztori szempontból közeledni, vagyis ahhoz az emberhez, aki alapjában véve ugyan vallásos, sőt talán katolikus is maradt, de azon az úton van, hogy egyháziatlanná legyen.

A zsinat nagy nyíltsággal elismeri az egész emberiségben a vallási értékeket, sőt úgy fogja fel ezeket, mint « az evangélium előkészítését »[22], mégis — az egyháznak a megváltó Krisztusba vetett hite alapján — egészen félreérthetetlenül hangsúlyozza a keresztény vallás *abszolút egyszeriségét*[23]. Az egyház az « universale sacramentum salutis »[24], « az üdvösség egyetemes szentsége; Krisztusban mintegy szentség, vagyis az Istennel való bensőséges egyesülésnek és az egész emberiség egységének jele és eszköze »[25]. A békében, igazságosságban és szeretetben való egység, a mai emberiségnek ez a nagyszerű, de meddő vágya, az egyházban magában mint jelben transzcendentális módon már megjelenik, és azáltal, hogy ezt kifejezi, meg is valósítja már. Ezzel kapcsolatban fontos a következő: amikor a zsinat Krisztus egyházáról beszél, lemond a tisztán hierarchikus szemléletmódról, és elsősorban az *Isten népére* gondol (mely útban van a hierarchia vezetése alatt). Itt is eltolódott a hangsúly: maga a hierarchia adta fel az *egyháziasság monopóliumát*, és ezt elsősorban Isten népének ítélte oda, míg ő maga szolgálatot, diakoniát teljesít. Másrészt a hierarchián belül is eltolódott a hangsúly, amennyiben a pápa általános egyházkormányzatnak

gyakorlatilag meglévő monopóliuma a kollegiális kormányzásba ágyazódik bele.

Az, hogy az egyház történelmileg találkozott a többi vallással — és ezt a találkozást mindenekelőtt a mi korunk tette lehetővé, mely az eggyéváló világ kora — minden eddiginél világosabban előtérbe állítja a dialógus problémáját, és minden vallást illetően hangsúlyozza az önvizsgálat szükségességét. Az egyház azonban saját egyedülálló jellegének tudatában nem tekinti magát másképp a földön — a más vallású emberekkel szemben sem — mint lényege szerint misszionáriusnak [27]. A missziós tevékenység ezért « abszolút szükséges » [28]. « A missziós tevékenység nem más és nem is kevesebb, mint megnyilatkozása vagy epifániája és végső teljesedése a világban és a történelemben annak az isteni akaratnak, amely által Isten a misszionálás munkáján keresztül látható módon a végéhez vezeti el az üdvösség történetét » [29]. A világtörténelemben Isten az üdvösség történetét nyilatkoztatja ki, és miközben kinyilvánítja önmagát, megvalósítja és véghez viszi ezt az üdvösségtörténetet az egyház küldetése által.

A második vatikáni zsinatnak a vallásra vonatkozó elgondolásaiban tehát fokozatosságot fedezhetünk fel: a zsinat minden vallásban elismeri a hiteles vallásiasság magvát, de hangoztatja *Krisztus egyházának* abszolút egyszeri voltát. Ennek az egyháznak a misztériumát a szentírás « az Isten népe, az Úr teste, és a Szentlélek temploma » [30] kifejezésekkel jelöli meg. Az egyház misztériuma, bibliai értelemben, nem teljesen azonos ugyan a *katolikus* egyházzal, mégis *benne* található meg, ha elfátyolozva is, és ha olyan módon is, hogy állandó tisztulásra szorul [31]: « Ezért ez a messiási nép, bár még nem foglal magába ténylegesen minden embert és nem ritkán kicsi nyájként

mutatkozik is meg, mégis az egész emberiség számára az egység, a remény és az üdvösség legerőteljesebb csírája. Krisztus az egyházat az élet, a szeretet és az igazság közösségeként alapította; egyben eszközül használja fel minden ember megváltására, és küldetést bíz rá, mint a világ világosságára és a föld sójára » [32]. Az egyház tehát egyszerre üdvösségközösség és üdvözítő intézmény. Ezért mint « az üdvösség egyetemes szentsége » elvben se nem keleti, se nem nyugati: az a mindenkori nép, melyben kialakul, adja meg keleti vagy nyugati külsejét [33], és missziós tevékenysége következtében — különösen az un. harmadik világban — a különböző népek között, a japán, kínai vagy afrikai kultúrával együtt még más megjelenési formákat is felvehet [34].

4. Ökumenizmus.

Mihelyt azonban a kereszténység mint az üdvösség egyetemes szentsége mutatkozik be, a világ kínos módon szembekerül a keresztények közti szakadás történeti tényével. A vallási probléma tehát felveti konkrét formában az ökumené kérdését is. A katolikus egyház, anélkül hogy feladta volna azt a hitbeli meggyőződését, hogy Krisztus egyháza mint az apostolokra épülő beteljesedés szükséges az üdvösségre, hivatalosan feladta ezen a zsinaton azt az igényét, hogy a *keresztény vallásosság* vagy a keresztény mivolt egyedüli birtokosának tartsák. A kizárolagos monopóliumnak ez a feladása pedig — mely nemcsak a vallásira általában, hanem a keresztény módon vallásira, sőt bizonyos mértékben a kereszténységen belül a kizárólagos egyházi formára is vonatkozik (mert a dekrétum nemkatolikus keresztény közösségeket

most szintén egyházaknak vagy egyházi közösségeknek nevez) — kikerülhetetlenül arra kényszeríti az egyházat, hogy tisztábban ragyogtassa fel saját egyházi és vallási énjét az evangélium értelmében. Ha ezt nem teszi meg, akkor Krisztus egyháza nem lesz képes arra, hogy egzisztenciálisan bebizonyítsa az összes többi egyházzal szemben a maga dogmatikailag megalapozott igényeit. Ez azonban vallási aggiornamento-t követel meg az egyház minden dimenziójában, és ezzel fölmerül látóhatárunkon a következő két pont.

5. Az egység többalakúsága.

A kinyilatkoztatásról szóló dogmatikus konstitucióban az egyház — azaz a hívek és a hierarchia — tudatosabban mint valaha az *apostoli ősegyház* és a hozzá tartozó szentírás kritikai mércéjéhez viszonyítja magát [37], bár ezzel nem adja fel a szentírásból és a megvalósult üdvösség erejéből élő egyház történelmileg kifejlődött formáját. A zsinat az egész egyház belső megújulását éppen attól várja, hogy a biblia újból az egyházi élet forrása lett.

De semmi sem nyúl mélyebben a vallási életbe, mint a bensőleg átélt és átérzett liturgia [38]. A liturgiának a zsinat által kezdeményezett megújulása (amely manapság a zsinat utáni bizottság kísérleti elgondolásaiban még tovább is megy, mint azt a liturgikus konstitúció elvei valójában megengedik) fogja majd beárasztani a hivő népbe a második vatikáni zsinat szellemiségét, különösen amennyiben az a liturgiára vonatkozik. Minden hívő aktív liturgikus részvételében mutatkozik majd meg kézzelfogható módon, hogy nemcsak papok és szerzetesek, hanem

minden keresztény hivatott « a keresztény élet teljességére és a szeretet tökéletességére » [39].

Azt is látjuk, hogy az egyház történelmileg kialakult megjelenési formájának újraevangelizálása az egyház minden ágára kihat: a papokra [40], a szerzetesekre [41] és a világiakra [42]. Továbbá a pápai primátus elvének a kollegialitás elvével való összekapcsolása és a püspöki konferenciák létrejötte által valami új tűnt fel az egyház életében, ti. az *egység többalakúsága*. Ezzel nemcsak a « helyi egyház » és a « világegyház » közötti viszony került revizió alá [43], hanem kialakult annak a lehetősége is, hogy a kereszténység az eddiginél nagyobb mértékben ágyazódjék bele a nemzetek saját kultúrájába és helyzetébe. Ezzel adva vannak azok a szerkezeti elemek, melyek által az egyház legyőzheti a világtól való elidegenedését.

6. Egyház és világ.

Ebből adódik tehát az egész probléma: hogyan viszonyulnak egymáshoz egyrészt a kereszténység a maga egyházi alakjában, másrészt a világ, amely evilági dimenziójával a mi lakóhelyünk. Ezt az összefüggést már a laikus apostolságról szóló dekrétum is hangsúlyozta, mert a világiak életszentségét nem csupán az egyház kereteibe állítja bele, hanem a világba és a mindennapi életbe is.

A vallásos életdimenziónak, mint Isten adományának tiszta, zavartalan átéléséből adódik az emberiség *földi* jövője és *abszolút* jövője közti viszony problémája, tehát az evilági életberendezkedés és az Isten országa közti viszonyé, melyet az egyház hirdet, és a népek között létrehoz [45]. « Az egyház a mai világban » című lelkipásztori konstitúcióról van itt szó, amelyet

nyilvánosságra hozataláig 13. szkémának neveztek. Ennek az Országnak csírasejtje és kezdete az egyház [46]. « Miközben az egyház lassanként növekszik, az Ország végső kiteljesedése után vágyódik, és reménykedve egész erejével arra törekszik, hogy az örök dicsőségben Királyával végérvényesen egyesüljön » [47]. Az egyháznak ez az eszkatológikus dinamikája [48], ez a végső beteljesedésre való beállítottság természetesen felvet egy fontos problémát, tekintve, hogy a mai emberiség, miután felfedezte saját életének történelmi és dinamikus dimenzióját, földi életének sorsát a saját kezébe vette, és egy az egész emberiség számára különbség nélkül megvalósítandó jobb *földi* jövendő felé törekszik. It teljes mértékben szembekerülünk az « egyház és világ » problémájával. Egy félreeső helyen valahol a 13. szkémában a következő jelentős szavak találhatók: « Az egyház az emberi személyiség transzcendenciájának *jele* és *biztosítéka* » [49]. E konstitúció alapvető szempontja kétségtelenül az ember, aki transzcendens és akinek abszolút rendeltetése van, noha ugyanakkor benne él a földi történelemben, melynek megvannak a maga saját tervei a jövőt illetően.

Erről a két valóságról, az egyházról és a világról sok zavaros dolog hangzott el, és a zsinati teremben is a legkülönbözőbb irányzatok jutottak szóhoz. Mindenféle félreértés keletkezett, és még a szkémában is többféle nézetet találhattunk. Amikor az egyháznak a világgal való párbeszédéről tárgyaltak, a világ sokszor azt jelentette, ami « nem-egyház »; így pedig a kifejezés semmi mást nem jelenthet, mint dialógust azokkal, akik nem tartoznak az egyházhoz, és itt fölmerült a humanista és marxista ateizmus kérdése. Egy másik csoport számára a « világ » az emberek evilági életdimenziójának egész komplexumát jelen-

tette, az emberek pedig mind arra hivatottak, hogy Krisztus egyházában megvalósítsák éppen ennek az életnek vallási dimenzióját. De azután mindkét nézet egymásra talált abban, ami a lelkipásztori konstitúció legfőbb célja volt: az egyház, azaz Isten népe a zsinaton összegyült pásztorok vezetése alatt kísérletet tesz arra, hogy néhány alapvető témában kifejezésre juttassa azt, amit az emberről a maga teljessége szerint gondol, arról a létezőről tehát, aki testi mivolta révén embertársaival együtt ebben a világban valósítja meg önmagát és akihez hívő embertársainak közösségében az élő Isten személyesen szól; az az Isten tudniillik, aki a történelem hordozója, és aki emberré lett Fiában az ember változatos történelmének alfája és ómegája. Ebben a megfogalmazásban nemcsak a konstitúció materiális tartalmát foglaljuk össze röviden, hanem legmélyebb szándékát is: az egyház abból a történelmileg adott kegyelmi pillanatból kiindulva, amely a huszadik század emberiségének helyzetében nyilvánul meg, mindazoknak, akik meg akarják hallgatni, elmondja az emberről való nézetét. Ebben az értelemben a konstitúció a huszadik század szituációjára alkalmazott « kerygma »: evangélium-ihlette felelet az ember jelenlegi problématikája, várakozásai és törekvései által felvetett kérdésekre.

Az alapvető feleletet a kettős formában felvetett problémára — világ és egyház — az egyházról szóló dogmatikus konstitúció adta meg, melyre a lelkipásztori konstitúció is utal [50]. A szöveget már idéztük: az egyház nem más, mint « szentsége, vagyis jele és eszköze az Istennel Krisztusban való benső egyesülésnek, s az egész emberiség egységének ». Az egyház tehát az Isten és ember kölcsönös egységének vagyis annak a kommúniónak hatékony jele, mely az

egész emberiséget Istennel egyesíti, es egyszersmid az Istennel való kommúnió erejében közösséget formáló tényező az emberek között. Ebben az egyetemes kommúnióban az egyház szakramentális szerepet tölt be: ennek hatékony jele; *hatékony*, mert nem magáról az egyházról van szó, hanem az emberek közötti egységről: az egyház csupán Isten üdvözítő tevékenységének « eszköze » ebben a világban, és ezért szolgálatra van kötelezve. *Jel* az egyház, mert ennek megvalósulása jelképileg megy végbe, vagyis e világon az egyház maga sűrített megjelenése vagy szimbolikus jelenléte az emberek között már megvalósult (és folytonosan valósuló) kommúniónak, azáltal, hogy Krisztusban kifejezett módon közösségben van Istennel. Igy tekintve az egyház már az üdvösség jelenléte köztünk, és ebben az értelemben önmagában is értéke van. Viszont nem szabad elfelejteni, hogy a jel és a közvetítő megvalósítás egy egészet alkotnak. Az egyház mint szentség azt állítja életében elénk, aminek az emberek egész közösségében még konkrét módon meg kell valósulnia, azaz: Isten népét és ezért a testvérek közösségét. Ilyen módon az egyház « jel a népek között ». Ezzel a pasztorális konstitúció mint az egyházról szóló dogmatikus konstitúció következménye, az egyházhoz hű keresztények egzisztenciális jellegű elkötelezettségét a világgal szemben olyan kapcsolatnak ismerte el, amely az egyház lényegéhez tartozik, és mégis megfejthetetlen titok leple fedi.

Akármilyen kiforratlan legyen is ez a lelkipásztori konstitúció, mégis érinti korunk legalapvetőbb kérdését, amint azt pl. John A.T. Robinson anglikán püspök « Honest to God » című könyve és mások is elénk állítják. A konstitúció alapvető szándéka a világ és vallás közti szakadék áthidalása: « Korunk egyik legveszedelmesebb tévedése a sokakban létrejövő sza-

kadás hitük és mindennapi életük között »[51]. A szöveg ezen a helyen utal Izaiás próféta éles vádjára bizonyos « egyházi jáborok » ellen, « akik nap-nap után kérdezik az Istent és ismerni szeretnék útjait », de « nem oldják meg az iga kötelékeit, nem adják meg az elnyomottaknak a szabadságot, nem törik meg kenyerüket az éhezőknek... és eltaszítják embertársukat... »[52]. Újra és újra azt az igazságot kötik lelkünkre, hogy a keresztény éppen mint hívő különösképpen felelős az evilági dolgokért és felebarátjáért[53]. A konstitúció végkövetkeztetése Krisztus szavára emlékeztet, hogy nem azok fognak bemenni az Isten Országába, akik mást sem tesznek mint az igaz hit birtokában « Uram, Uram » - ot kiáltanak, hanem azok, akik konkrét felebaráti szeretettől vezérelve levonják ennek a valódi imának következményeit. Egyesek túl nagy optimizmust vetettek a « 13. szkéma » szemére, más körökben meg teilhardizmusról is suttogtak. Valójában azonban a zsinati okmány óv attól a törekvéstől, hogy az ember számára lakható világ kiépítését azonosítsuk Isten országának növekedésével[54]. A konstitúció Isten országának emberi formában való megjelenését nem « alulról » szemléli, hanem mint felülről jövő ajándékot. « Mivel az egyház küldetése vallási jellegű, éppen ezért a legmagasabb fokban humanizáló »[55]. Ebben az összefüggésben fordul a zsinat bizonyos elképzelések ellen, melyekben Isten és világ ugynazon a szinten szerepelnek[56]. Mert « jóllehet ugyanaz az Isten a Teremtő, aki a Megváltó, ugyanaz az ura mind a világ, mind az üdvösség történetének, a jelen isteni rendben mégsem válik semmissé a teremtmény, elsősorban az ember jogos autonómiája, ellenkezőleg, visszanyeri méltóságát és meg is szilárdul benne »[57]. Ezért nem lehet egymással szembeállítani

Isten országát és a konkrét történelmi helyzetben élő emberiségről való gondoskodást: hiszen ez a gondoskodás minden evilági tevékenység hatóereje: « Az új föld várása azonban nem csitíthaja bennünk a mostani megművelésének gondját, ellenkezőleg, serkentenie kell azt. Hiszen benne növekszik az új emberi családnak az a Teste, mely képes lesz arra, hogy az eszkatológikus Országot bizonyos mértékben már előképben ábrázolja »; « ez a Birodalom titokzatos módon (in mysterio) jelen van már a földön » [58]. Ennek a titokzatos jelenlétnek tehát világosan látható következményei vannak: « Az emberi méltóság, a testvéri közösség és a szabadság értékeit (figyeljük meg az égalité, fraternité, liberté — egyenlőség, testvériség, szabadságra való célzást!), vagyis a természet minden javát és szorgalmunk gyümölcsét, amit az Úr Lelkében és parancsa értelmében meghonosítunk a földön, szenytől tisztán, ragyogóan és átszellemiesítve újra megtaláljuk később, amikor Krisztus átadja majd az Atyának az örök és egyetemes birodalmat, 'az igazság és az élet, a szentség és a kegyelem, az igazságosság, a szeretet és a béke birodalmát' » [59].

Az egyház, mint azoknak a hívőknek látható közössége, akik hierarchikus vezetés alatt kifejezetten Krisztus köré csoportosultak, « megbízást kapott arra, hogy kinyilvánítsa Isten, az ember végső célja, misztériumát, vagyis az emberről szóló legmélyebb igazságot is », és éppen ennek kinyilvánítása által, « megfejti az emberi lét sajátos értelmét » [60]. Éppen ezért lesz a hívő a kereszténységben « emberibb » [61]. A konkrét emberről való gondoskodásával tehát az egyház benne áll ebben a világban: « Az egyház tehát a rábízott evangéliumra támaszkodva az ember jogait hirdeti, és elismeri sőt nagyra értékeli a mai idők dinamizmusát, amely mindenünnen új lendületet

ad e jogok fejlesztésének »[62]. El kell ismernünk: más hang csendül meg itt, mint régebbi jámbor könyvekben, melyek a világtól való menekülést prédikálták A zsinat óv azonban minket a félreértéstől: « Ki vagyunk ugyanis téve annak a kísértésnek, hogy személyi jogainkat csak akkor tekintjük sértetlennek, ha egyúttal az isteni törvény zsinórmértékétől is függetlenné válunk. Ez az út azonban nem a személyi méltóság fenntartásához, hanem megsemmisüléséhez vezet »[63].

A látható egyház és világ viszonyának tárgyalása után a konstitúció azzal a kérdéssel foglalkozik, mit kap a maga részéről a hívők közössége a világtól. Mert a zsinatok történetében első ízben esik meg, hogy megszűnik az egyirányú közlekedés, és hogy az egyház nem csupán arra gondol, amit *ő* adott a világnak, mintha a világ rajta kívül csak sötétséget ismert volna, és mintha nem állt volna Isten kegyelmének hatása alatt. A szöveg kijelenti, hogy az egyház közössége együtt nő és együtt gazdagodik a világgal, és hogy — ha olykor kicsit elkésve is — a növekvő emberi tudatosulásnak és az emberiség új értékelményeinek sokat köszönhet[64]. Ebben az összefüggésben a zsinat többek között felsorolja a modern társadalmi dinamizmust, a szocializálódás folyamatát és a világ egyesítésére irányuló emberi törekvést; a kultúráról szóló fejezet kifejti továbbá, milyen mértékben járult hozzá az emberi fejlődés a hit megnyilvánulásának kibontakozásához[65]. Abból, hogy a különböző kultúrák gazdagítani tudták, az egyház azt is megtanulta, hogy egyetlen meghatározott kultúrához vagy politikai formához, egyetlen gazdasági vagy társadalmi rendszerhez sincs kötve[66]. Ezért a zsinat elismeri, hogy az evilági követelmények tekintetében keresztény pluralizmus is lehetséges[67].

E nézetek egyik végkövetkeztetése a következőképpen hangzik: « Ne várják a világiak lelkipásztoraiktól, hogy azok mindenhez értsenek, s mindenegyes, mégoly súlyos kérdésre kész megoldást tartogassanak[68]. A lelkipásztori konstitúció ezzel felszámolja azt a szellemiséget, amely IX. Pius « Syllabus »-ában és a középkori államfelfogásban érvényesült.

Ha az egész üzenetet az egyház multjának fényében engedjük magunkra hatni, akkor az a benyomás marad meg bennünk: az egyház nem fogalmazta ezt meg anélkül, hogy egy kicsit ne szégyelte volna magát a saját múltja miatt. A konstitúció olyan őszinte, hogy ezt — ha nagyon óvatosan is — de beismeri, mégpedig nemcsak a múltra, hanem a jelenre vonatkozóan is: « Az egyház figyelmét az sem kerüli el, mekkora távolság választja el korunkban is az általa hirdetett üzenetet azok emberi gyengeségétől, akikre az evangéliumot rábízták »[69]. A konstitúció egy más helyén még Galilei tragikus esetét is megemlítik[70], de az egyház reméli, hogy okulni tud az évszázadok tanításából[71]. Itt új szellem nyilatkozik meg, olyan, mely ritkán volt hallható hivatalos egyházi köröktől.

Nem áll módunkban részleteiben kimutatni, hogyan befolyásolja ez az új « világias » szellem, melynek hordozója a minket *teremtő* és egyben érdemeink nélkül minket az *üdvösségre elvezető* Istenbe vetett hit, (melynek következménye, hogy az egész konkrét valóság, amelyben élünk, a mindennapi élet legközönségesebb dolgaiban, a felebarátok arcában és a mai emberiség nagyszerű jövőtépítő álmaiban egyaránt mint kegyelem jelenik meg) a konstitució második részét, mely « az evangélium és az emberi tapasztalat fénye segítségével »[72] öt aktuális és égető probléma megoldásának irányelveit vázolja fel,

úgy, hogy a végén újra hangsúlyozza saját elégtelenségét [73]. Mindenesetre ki kell emelnünk a következőt: ha e konstitúció szelleme nem válik haladéktalanul *gyakorlatilag* is minden hívő — laikusok, papok és püspökök — életének vezérfonalává, ha életüket és magatartásukat nem e szerint alakítják ki (mégpedig úgy, hogy azok kiegyenlítő befolyása is hasson rájuk, akiknek hivatásuk alapján szerzetesi életállapotukkal a kereszténység eszkatológikus jellegét kell kifejezniök), akkor joggal félhetünk egy újabb egyháziatlansági hullámtól. Mert ilyen körülmények között az egyháznak nem lehet többé valódi hitele a mai világban. Ahelyett, hogy meghúznánk a vészharangot és óvnánk az embereket az un. « szekularizált kereszténység » földalatti teológiai áramlataitól (nem egy országban határozottan meg lehet állapítani ennek forrongását), jobban tennénk, ha a csorbítatlan kereszténységet célkitűzéseivel és értékelményeivel beleépítenénk huszadik századunk kellős közepébe. Éppen így, embertársaink előtt és között élve a kereszténységet, tudnánk a hívő egyházi közösségre irányítani az általános figyelmet, mert ezáltal módot adnánk az un. kívülállóknak, hogy egészen közelről és kézzelfoghatóan megismerjék benne azt, ami talán saját legmélyebb életcéljuk, és megsejtsék, milyen értéke van embervoltuk számára az igazi kereszténységnek. A lelkipásztori konstitúció nem alaptalanul hangsúlyozza, hogy a keresztények maguk is vétkesek az ateizmus általános terjedésében: helytelen elméleti fejtegetéseikkel és életükkel elhomályosították és eltorzították az istenképet, és az élő Istent nem tették eléggé *láthatóvá* [74]. Ezért az ateizmus problémájának megoldása nemcsak a helyesen kifejett istenfoga-

lomtól függ, hanem az egyházhoz hű keresztények életétől is [75].

A második vatikáni zsinat okmányokban előttünk fekvő eredménye kétségtelenül figyelemreméltó, mégpedig nemcsak terjedelme, hanem mindenekelőtt átfogó volta és a benne található tanítás miatt. Egyrészt az egyház fenntartja önmagáról vallott dogmatikai nézetét, mely szerint a vallásosság Istentől akart, Krisztustól alapított megjelenési formája benne van meg, és ezzel együtt fenntartja a Krisztus egyházának apostoli teljességéről vallott felfogását is; ugyanakkor azonban a zsinaton feladott négy többé kevésbé tudatos sajátgyártmányú monopóliumot: vallja, hogy az egyházon kívül is találunk hiteles vallásosságot, rajta kívül is találunk kifejezett kereszténységet, sőt rajta kívül is van hiteles egyházi jelleg, a katolikus egyházon belül pedig az egyházi mivolt nem esik egybe a hierarchiával. A zsinatok történetében első eset, hogy ezt a négyszeres monopóliumot — melyet az egyház gyakran öntudatlanul, néha azonban kifejezetten és tudatosan centripetális magatartással, szinte öntetszelgő módon alakított ki (és ami tulajdonképpen egy igaz hitvallást torzítva fejez ki) — kifejezetten felváltotta egy új centrifugális magatartás. Ehhez a változáshoz többek között hozzájárult egy felismerés, ami, legalábbis a hivatalos egyházban új volt, és ami nem egy hívőtől nehéz « sacrificium intellectus »-t kívánt meg, hogy ti. van vallásszabadság, hogy minden embernek joga van ahhoz, hogy a közjó követelményein és határain belül saját meggyőződése szerint gondolkozzék és éljen. Ha az egyház multjából indulunk ki, akkor alig mérhető fel, hogy ennek a többféleképpen kifejezésre jutott pozitív magatartásnak mik lesznek a következményei magára az egyházra nézve. Nézetem szerint az egyház

jövőbeli alakját még nagyobb mértékben fogják meghatározni, mint a negyedik században bekövetkezett konstantíni fordulat, melynek következtében a kereszténység a nyugat államvallása lett. És ha ehhez még hozzászámítjuk az Isten országának újfajta nyíltságát a vallási és transzcendentális valóság felé, akkor világos lesz, hogy a második vatikáni zsinatnak okvetlenül meg kell változtatnia a világ arcát, föltéve persze, hogy a zsinat nem marad csak okmány, hanem eleven valósággá válik. Mi nyugateurópaiak talán sajnálkozhatunk bizonyos dokumentumok középszerűségén, mint amilyen pl. a szemináriumi kiképzésről, a publicisztika eszközeiről, a katolikus nevelésről, a kolostori életről, sőt bizonyos tekintetben a püspökökről szóló is, de még ezek a kevésbé sikerült dokumentumok sem vethetnek árnyékot a többiek jelentőségére.

Nem szabad viszont szem elől téveszteni azt sem, hogy a szemináriumi kiképzésről szóló dekrétum új tanulmányi rendje hivatalosan véget vet a skolasztikus teológia túlsúlyának és a bibliától elidegenedett pusztán fogalmi gondolkodásmódnak. Ezzel az egész teológiai gondolkodás újból alapvetően bibliaivá válik. Mostantól fogva szabály lesz az egyházban a valóság megközelítésének egészen másféle, egzisztenciálisabb módja, mely már az összes zsinati okmányt is jellemezte. És ha bizonyos csüggesztő, sőt talán felháborító események miatt sajnálkozhatunk is, ezek hamar elmosódnak majd az egyház emlékezetében. A legfontosabb azonban nem megy feledésbe, és a jövő egyházában kézzelfogható alakot fog ölteni. Egyénileg talán kiszínezhetjük magunknak, mi mindent jelenthetett volna a zsinat az egész világ számára, és föltehetjük azt a kérdést is, hogy igazán eljutott e a zsinat a mai problématikához. Azt is kérdezhetnénk ma-

gunktól, nem cseng-e üresen a zsinat sok, dogmatikailag helyes kijelentése a konkrétan megélt és megtapasztalt valósághoz viszonyítva; mint pl. az a megállapítás, hogy « az egyház az emberi ezemélyiség transzcendenciájának jele és biztosítéka ». Ennek lehetőségét különben megengedi maga a lelkipásztori konstitúció is [76]. Ezért e zsinat gyümölcse nem valami szilárdan körvonalazott eredmény, hanem egy *küldetés*. Vallásosság, kereszténység, egyháziasság — Isten országának fényében szemlélve és egybevetve a világgal, melyben élünk, ezek a zsinat vallási alaptémái, ez az a küldetés, melyet ránk bíz. Az, hogy az általános vallásiból a keresztény módon vallásoson keresztül kell felemelkednünk a vallásos élet és a hamisítatlan kereszténység egyházi formájáig, hogy azután onnét kiindulva magában az egyháziasságban újból felfedezzük az evangéliumi kereszténységet, és így újból átélhessük mindannak, ami vallásos, hiteles magvát; ez a tanbeli-lelkipásztori gondolatmenet található meg, véleményünk szerint, a hitnek abban az értelmezésében, mely a zsinati okmányokban megnyilvánul. Ebben egy teljes program rejlik kimondatlanul: a lelkipásztori tervezés és jövendő katolikus életmód programja.

III.

ZSINAT UTÁNI NEHÉZSÉGEK

Mintegy lezárva a zsinat mérlegét, szeretnénk rámutatni néhány nehézségre, mellyel a zsinat utáni egyház találkozni fog, ha megkísérli, hogy továbbra is életben tartsa a zsinat szellemét. Hat főpontra szorítkozunk.

1. Aggiornamento.

Elsősorban arra kell majd ügyelni, hogy ne keletkezzék félreértés abból a finoman árnyalt jelentésváltozásból, melyet VI. Pál pápa az 1965. november 18-i nyílvános ülésen mondott beszédében az « aggiornamento » fogalmának adott, ellentétben János pápával, aki ezt a fogalmat másként fogta föl. Pál pápa ezt mondta: « *Mostantól fogva* az aggiornamento jelentése: ihletett behatolás a zsinat szellemébe, és azoknak az irányvonalaknak hűséges alkalmazása, amelyeket a zsinat oly szerencsés és egyházias módon rajzol elénk ». A zsinat előtt azonban, és még a zsinat elején is az aggiornamento azt jelentette, hogy kitárjuk a kapukat egy felfedező útra. Időközben azonban a zsinat határozatokat hozott, és azóta az aggiornamento menete *mederbe terelődött*. Ennek megvan egyszersmind a veszélye is, amennyiben kialakulhat egy « vatikánum utáni katolicizmus », úgy, amint a trentói zsinat után kialakult a megmerevedett « tridentinum utáni katolicizmus ».

Ez a veszély főképpen akkor fenyeget, ha kizárólag a pápa mondatának utólsó részét hangsúlyozzuk (« az irányvonalak hűséges alkalmazása »), és elhanyagoljuk az első részt (« behatolás a zsinat szellemébe »). Mert az utóbbi pontosan azt jelenti, hogy minden aggiornamento zsinórmértéke mindenkor a szentírás apostoli szelleme, és ebből minden zsinat — a második vatikáni is — csak egy történelmileg meghatározott metszetet tud adni.

2. Lelkipásztori.

Egy másik nehézség a zsinati kulcsszóra vonatkozik: a zsinat *lelkipásztori* jellegére. A zsinat alatt a « pasztorális » szónak kétféle jelentése volt. Az első ülésszak folyamán egy kisebbség félreérthetetlenül ellenezte a zsinat lelkipásztori jellegét, melyet pedig a legtöbb zsinati atya támogatott[77]. Ez az ellenállás abban a különleges felfogásban gyökerezett, ahogy a kisebbség a « lelkipásztori » fogalmát értette. Abból, ahogyan ismételten « doktrinális » zsinatot sürgettek, hamarosan kiderült, hogy a « doktrinális » és « pasztorális » fogalmakat ellentétnek tekintették és ezt a véleményüket még csak megerősítette egyes « pasztorális » püspökök néhány felszólalása. A « pasztorális » szó ebben az összefüggésben tehát jelentett egy apostoli szellemtől áthatott gyakorlati magatartást, mely a dogmatika és morális igazságaival kevésbé törődik, és mindenekelőtt vígasztaló szavakat akar az emberekhez intézni.

A második zsinati ülésszak folyamán a kisebbség kibékült a zsinat « lekipásztori » jellegével. Ez viszont attól kezdve már egyenesen veszélyt jelentett a zsinat tanbeli értékére nézve, úgyannyira, hogy a « lelkipásztori » jelző kétértelművé is vált. Igy egy adott

pillanatban, amikor előzetes szavazás alapján már elhatározott dolog volt a kollegialitás kimondása, rövid időre eltünt « az egyházról szóló dogmatikus konstitúció » feliratából a « dogmatikus » kitétel. Mássza-val gyengíteni akarták az új dogmatikus szempontokat száltal, hogy a zsinat lelkipásztori jellegére hivatkoztak. Ezzel azt a benyomást keltették, hogy az igazi egyházi tanítást nem ennek a zsinatnak dokumentumaiban, hanem a korábbi zsinati határozatokban és a pápáknak a század eleje óta kiadott enciklikáiban kell keresni. Ezáltal a zsinati dokumentumokat különbözőképpen lehet értelmezni.

Ez a kétértelműség még csak növekedett, amikor a többség képviselői mintegy « manipulálni » kezdtek a « pasztorális » fogalommal. Történetileg nézve semmi értelme tagadnunk ezt a tényt. Ha a többség bizonyos modern jellegű megfogalmazásokat el akart fogadtatni, akkor egyesek szintén a zsinat lelkipásztori jellegére hivatkoztak. Ennek az eljárásnak tényleg sikere is volt. Számos pontban a kisebbség hozzájárult a « modern megfogalmazáshoz », mert meg volt arról győződve, hogy hiszen *csak* pasztorális zsinatról van szó. Ez a törés a « tanítás » és a « lelkipásztori » között, mellyel itt a cél érdekében játszottak, a jövőben is meg fogja nehezíteni a zsinat értelmezését; véleményem szerint ez a zsinati vitának egyik legjelentősebb árnyoldala, és alkalmazásához sohasem tudtam hozzájárulni. Mégis ezzel szerencsésen « relativizálták » a hittani megfogalmazások és meghatározások fogalmi tartalmát.

3. Házasság.

Egy harmadik nehézség bizonyos zsinati megfogalmazások « diplomatikus megválasztásában » rej-

lik. Ezeket gyakran úgy válogatták meg, hogy mind a többség, mind a kisebbség beleérthette a maga saját, nagyon is eltérő felfogását. Egyetlen példát hozunk fel ennek szemléltetésére. A zsinat a « fogamzástgátló eljárások » kifejezés helyett inkább a « fajfenntartás elleni meg nem engedett fogások » kifejezést alkalmazta. Márpedig modern felfogás szerint is egészen világos, hogy a « terméketlen » idők megválasztását is a fogamzástgátló eljárások közé lehet és kell is sorolni. Mivel azonban a « terméketlen » idők megválasztását a hierarchia kifejezetten elfogadta az emberhez méltó születésszabályozás eszközeként, nem lehetett megtartani a « fogamzástgátló eljárások » kifejezést. A következmény az, hogy a véglegesen jóváhagyott fogalmazás: « a fajfenntartás elleni meg nem engedett fogások » különféleképpen értelmezhető. Egyesek azért hagyták jóvá ezt a fogalmazást, mert nem akarták elítélni az idők megválasztását, mások azért, mert nyitva akartak hagyni egy ajtót (pl. a fogamzástgátló pilula számára), egyúttal azonban ezzel a fogalmazással el akarták ítélni a « terméketlen » idők megválasztásának tisztán önző és élvezetvágyó alkalmazását is. A szöveg ezért « nyitott », de félre is magyaráztató.

4. Egyházjog.

Az előbb említett két nehézség mindenekelőtt az új egyházi törvénykönyv kodifikálásánál esik majd súlyosan latba. Az egyházjogot a hitnek és teológiának kell meghatároznia — nem pedig fordítva. Az egyház múltja azonban azt mutatja, hogy az egyházi élet külső formáját jobban befolyásolta az érvényben lévő egyházjog, mint az élő teológia. Az egyházjog

új kodifikálása tehát minden bizonnyal döntő jelentőségű lesz. Egyes fontos zsinati megfogalmazások kétértelműsége alapján fennáll azonban az a veszély, hogy bizonyos dolgokat úgy fognak kifejezni, ahogy a kisebbség érti, és nem úgy, ahogyan a többség értelmezte. Ezért szükséges lenne, hogy az új kódex alapszövegét tervező munkacsoport összeállítása differenciáltabb legyen, és hogy teológusok is résztvegynek benne.

5. Integralizmus.

A zsinat utáni korszak egy másik nehézsége kétségtelenül az integralista reakció lehetősége, amint ez különböző országokban meg is mutatkozott az un. 13. szkéma kapcsán. Hogy ez a reakció erős lesz-e, az véleményem szerint két tényezőtől függ. Egyszerűség kedvéért azt lehetne mondani, hogy egy ilyen reakciót éppúgy kiválthatnak a *progresszívek*, mint a *konzervatívok*. A progresszívek annyiban, amennyiben a hit jogos és állandóan szükséges újraátgondolása közben elhanyagolhatják a *kötöttség* elemét, mely pedig éppen a *hűséges* önátadás formája. A hit ugyanis alapjában véve felszabadktó kötöttség, nem pedig minden kötöttség elvetése, akármilyen nehéz is « hic et nunc » részletekbe menően kimutatni, hogy miben is áll pontosan a kötöttség. A konzervatívok részéről annyiban fenyeget ez a veszély, amennyiben — mivel jogosan aggódnak e kötöttség sérthetetlen és őszinte volta miatt — a hitletéteményt azonosítják azokkal az áthagyományozott *elképzelésekkel*, melyektől nem tudnak megszabadulni; ennek pedig az a következménye, hogy hittestvéreiket állandóan gyanúsítják. A két szélső irányzat összeütközése ki-

kerülhetetlenül integralizmusoz vezetne. Ezért mindkét oldalon — nemcsak másoknál, hanem saját körünkben is — szükség van lelkiismeretvizsgálatra.

6. Nagyobb mozgási szabadság a teológia számára.

Az un. földalatti teológiai áramlatokkal kapcsolatban a katolikus hitélet sértetlen volta teológiailag attól is függ majd, hogy vajon megkapják-e a katolikus teológusok a jogos és kívánatos mozgási szabadságot ahhoz, hogy megjelentethessék krásaikat, és hogy tudományos kutatást folytathassanak. Ha nem alakul ki a teológusokkal szemben a bizalom légköre, akkor nincs is lehetőség arra, hogy egymással folytatott dialógusukkal és kölcsönös kritikájukkal elérjék azt az egyensúlyt, melyet megkövetel a hit új értékeket föltáró értelmezése. Akkor testvéri szeretetből tartózkodók lesznek, és óvakodni fognak attól, hogy kollégájuk bizonyos elméleteit megtámadják, mert félnek attól, hogy abból ezeknek nehézségeik támadhatnak. Ezért a megújult Szent Officiumnak, melyet most Hittani Kongregációnak hívnak, pozitív módon kell figyelemmel kisérnie a teológiai gondolkodásban észlelhető fejlődést, és eljárásában nagyobb teret kell hogy engedjen a teológusok közötti vitának is. Ha kizárólag a második vatikáni zsinat betűihez tartjuk magunkat, és ezt tekintjük a jövendő teológiai gondolkodás végő szabályának, akkor ez a magatartás csak reakciót válthat ki.

Nagyon jellemző, hogy a liturgikus konstitúción kivül (melyet jól differenciált összetételű munkacsoport terjesztett elő), a többi zsinat-előtti szkémát, melyekben a római központ akkori elgondolása volt

túlsúlyban, kivétel nélkül elvetették a zsinaton. Mégis akkoriban a teológusok minden megnyilatkozását éppen ennek a teológiai gondolkodási klímának álláspontjáról ítélték meg. A zsinat a maga részéről komoly lépéseket tett ugyan, hogy ezt a késést behozzák, de mivel a hit lényegének megfelelően *élő* valóság marad, a teológiai gondolkodás folytatódik. Ha tehát a Hittani Kongregáció nem gondolkodik *együtt* minden hívővel, akkor néhány év mulva újból elő fog állni egy hasonlóan ferde viszony.

Nem szeretnénk mollakorddal zárni. Ha nem a « triumfalizmus lezárásán triumfáló szellemben », de józanul és tárgyilagosan mérjük le, hogy milyen mértékű volt a szellemi magatartás megváltozása a zsinat alatt, akkor a következő kézenfekvő eredményhez jutunk: a zsinat teljes mértékben elismerte ugyan a « római nézet » létjogosultságát az egyházon belül, de világosan kimondta azt is, hogy ez a nézet nem képviseli többé mindazt, ami az egyházban él. A zsinat felszínre hozott egy mélyreható szellemi érintkezési zavart a katolikus egyház központja és külső területei között; és ezt a zavart részben már meg is szüntette. Az állandósuló püspöki szinodus, meg a bejelentett kúria-reform elvileg már orvosolta a zavarokat. Azért nem vakmerőség azt remélnünk, hogy egy nem túlságosan távoli jövőben periféria és centrum egyazon hullámhosszon egymásra találnak, és így megvalósul milánói szent Ambrus látomása. Ambrus az egész egyházat mint kis hajót szemlélte, mely a világtörténelem hullámain sodródik [78]. Az egyház egy « pusillus grex », kicsi nyáj; és mégis annak a könyörületnek jele és előfutára, melyet Isten mindenkinek fölkínál.

JEGYZETEK

[1] Nyilatkozat a vallásszabadságról, különösen 2. sz.

[2] F. N. Oletschuk: Ateizmus. Grosse Sowjet-Enzyklopädie, Berlin, 1955. 26.o.

[3] Nyilatkozat az egyháznak a nemkeresztény vallásokhoz való viszonyáról. 1. sz.

[4] Dogmatikus konstitúció a kinyilatkoztatásról, 1. fej. 3. sz.; hasonlóképpen: Az egyház a mai világban c. lelkipásztori konstitúció, I. rész, 1. fej. 19 sz.

[5] Nyilatkozat a nemkeresztény vallásokról, 1. és 2. sz.

[6] A «Nostra Aetate» szkéma expensio modorum-a; Resp. 29. p. 17. Az eredeti szöveg így hangzott: « de variis salutis dispositionibus », melyek közé akkor a nemkeresztény vallások is be voltak sorolva.

[7] Nyilatkozat a nemkeresztény vallásokról, 2. sz.

[8] II. fej. 3. cikkely, 15, 16, 18. sz.; III. fej. 19. sz.; IV. fej. 26. sz. Lásd még Az egyház a mai világban c. pasztorális konstitúciót I. resz IV. fej. 44. sz.

[9] A « Nostra Aetate » szkéma expensio modorum-a az 1. sz.-hoz, 13. o.

[10] U.o. a 4.sz.-hoz, 22.o.

[11] U.o. a 4.sz.-hoz, 32.o.

[12] U. o. a 4. sz.-hoz, 21.o.

[13] Nyilatkozat a nemkeresztény vallásokról, 2. sz.

[14] Dogmatikus konstitúció a kinyilatkoztatásról, I. fej. 3. sz.

[15] Ugyanott.

[16] Nyilatkozat a nemkeresztény vallásokról, 4. sz.; Konstitúció az egyházról, II. fej. 9. és 16. sz.

[17] Konstitúció a kinyilatkoztatásról, I. fej. 4. sz.

[18] Ugyanott.

[19] Konstitúció az egyházról, II. fej. 13. sz.

[20] Ugyanott.

[21] U.o. I. fej.

[22] U.o. II. fej. 16. sz.; Dekrétum a missziókról, I. fej, 3. sz.

[23] Konstitúció az egyházról, I. fej 5. és 8. sz.; II. fej. 1, 13, 14, 17. sz.; Konstitúció a kinyilatkoztatásról, I. fej. 4. sz.; Dekrétum a missziókról, I. fej. 7. sz.

[24]. Missziós dekrétum, I. fej. 1. sz.

[25] Konstitúció az egyházról, I. fej. 1. sz.

[26] Dekrétum a nemkeresztény vallásokról, 2. sz.

[27] Konstitúció az egyházról, II. fej. 17. sz.; Missziós dekrétum, I. fej. 2. sz.; Nyilatkozat a nemkeresztény vallásokról, 2. sz.

[28] Missziós dekrétum, I. fej. 17. sz.

[29] U.o. I. fej. 9. sz.

[30] U.o. I. fej. 5. sz., Különösen pedig a papi életről szóló dekrétum bevezetése, 1. sz.

[31] Konstitúció az egyházról, I. fej. 8. sz. és II. fej. 15. sz.

[32] U.o. II. fej. 9. sz.

[33] Dekrétum a keleti katolikus egyházakról, 1-6. sz.; V.ö. dekrétum az ökumenizmusról, III. fej. 14-17. sz.

[34] Missziós dekrétum, II. fej. 3. cikkely, 15. sz.; II. fej. 4. cikkely, 19-20. sz.

[35] Dekrétum az ökumenizmusról, Bev. 1. sz.; Missziós dekrétum, I. fej. 8. sz.; Dekrétum a papságról, II. fej. 9. sz.

[36] Dekrétum az ökumenizmusról, III. fej. 14. és 19. sz.

[37] « Omnis ergo praedicatio ecclesiastica sicut ipsa religio christiana Sacra Scritprua nutriatur et *regatur* oportet ». (Konstitúció a kinyilatkoztatásról, VI. fej. 21. sz.)

[38] V.ö. a liturgikus konstitúcióval.

[39] Konstitiúció az egyházról, V.fej. 40. sz.

[40] Dekretum a papságról.

[41] Dekretum a szerzetesi életről.

[42] Dekrétum a laikus apostolságról.

[43] Dekrétum a püspökökről.

[44] Dekrétum a laikus apostolságról, I. fej. 1. sz. és 4. sz.; II. fej. 7. sz.; Konstitúció az egyházról, IV. fej. 31. és 36. sz.

[45] Konstitúció az egyházról, I. fej. 5. sz.

[46] U.o.

[47] U.o.

[48] Lásd még: konstitiúció az egyházról, VII: fej. 48. sz.

[49] Az egyház a mai világban c. konstitúció, 2. rész, IV. fej, 76. sz.

[50] Bevezetés 2. sz. A dogmatikus konstitúcióból vett szöveget a lelkipásztori konstitúció a maga teljességében idézi, 1. rész, IV. fej. 42. sz.

[51] 1. rész, III. fej. 43. sz.

[52] Iz. 58, 1-12; idézve: III. fej. 43. sz.

[53] V.ö. többek között 1. rész, III. fej. 34, 39 és 43. sz.; az ateista « Isten vagy ember » dilemmával kapcsolatban 1. még I. fej. 21. sz.

[54] « Progressus terrenus a Regni Christi augmento sedulo distinguendus est » (1. rész, III. fej. 39. sz.).

[55] 1. rész, 11. sz.

[56] 1. rész, III. fej. 34. sz.

[57] U.o. 41. sz.

[58] U.o. 39. sz.

[59] U.o.

[60] 1. rész, IV. fej. 41. sz.; lásd még: 40. sz.

[61] U.o. 41. sz.

[62] U.o.

[63] U.o.

[64] U.o. 42. sz.

[65] 2. rész, II. fej. 58. és 62. sz.

[66] 1. rész, IV. fej. 42. sz.

[67] U.o.

[68] U.o. 43. sz.

[69] U.o.

[70] A III. fej.36. sz. 7. jegyzete.

[71] 1. rész, IV fej. 43. sz.

[72] 2. rész, 46. sz.

[73] Befejezés.

[74] 1. rész, I. fej. 19. sz.

[75] 1. rész, I. fej. 21. sz.

[76] 1. rész, IV. fej. 43. sz. különösen az utólsó paragrafus.

[77] V.ö *E. Schillebeeckx*, Het tweede Vaticaans Concilie, Lano, Tielt-Den Haag; H. Nelissen, Bilthoven. 1965.

[78] Lásd a dominikánus breviáriumban, p.u. a 4. vasárnapon: Homilia S. Ambrosii Episcopi (P. L. 14, 1633).

FÜGGELÉK

A zsinati okmányok

I. Az 1963. december 4-i nyilvános ülésen kihírdetve:

1. Konstitúció a szent liturgiáról:
« Sacrosanctum Concilium ».
2. Dekrétum a pubicisztikai eszközökről:
« Inter mirifica ».

II. Az 1964. november 21-i nyilvános ülésen kihírdetve:

3. Dogmatikus konstitúció az egyházról:
« Lumen Gentium ».
4. Dekrétum az ökumenizmusról:
« Unitatis redintegratio ».
5. Dekrétum a keleti katolikus egyházakról:
« Orientalium Ecclesiarum ».

III. Az 1965. október 28-i nyilvános ülésen kihírdetve:

6. Dekrétum a püspökök lelkipásztori hivataláról:
« Christus Dominus ».
7. Dekrétum a papjelöltek képzéséről:
« Optatam totius ».
8. Dekrétum a szerzetesi élet korszerűsítéséről:
« Perfectae Caritatis ».
9. Nyilatkozat a keresztény nevelésről:
« Gravissimum educationis ».
10. Nyilatkozat a nemkeresztény vallásokról:
« Nostra Aetate ».

IV. Az 1965. november 18-i nyilvános ülésen kihírdetve:

11. Dogmatikus konstitúció a kinyilatkoztatásról: « Dei Verbum ».
12. Dekrétum a laikus apostolságról: « Apostolicam actuositatem ».

V. Az 1965. december 7-i nyilvános ülésen kihírdetve:

13. Nyilatkozat a vallásszabadságról: « Dignitatis personae humanae ».
14. Dekrétum az egyház missziós tevékenységéről: « Ad Gentes ».
15. Dekrétum a papok hivataláról és életéről: « Presbyterorum ordinis ».
16. « Az egyház a mai világban c. lelkipásztori konstitúció: « Gaudium et Spes ».

TARTALOM

BEVEZETÉS 5

I. - A ZSINAT NÉHÁNY SÚLYPONTI KÉRDÉSE A ZSINAT ELŐTTI KORSZAK FÉNYÉBEN 7

1. Konstitúció a szent liturgiáról . . 7
2. Dogmatikus konstitúció az egyházról . 8
3. Dekrétum az ökumenizmusról 12
4. Dekrétum a keleti katolikus egyházakról . 14
5. Dekrétum a püspökök lelkipásztori hivataláról 14
6. Dekrétum a papjelöltek képzéséről . 16
7. Nyilatkozat a katolikus nevelésről . . 17
8. Nyilatkozat a nemkeresztény vallásokról . 17
9. Dekrétum a publicisztikai eszközökről . . 18
10. Dogmatikus konstitúció a kinyilatkoztatásról 18
11. Dekrétum a laikus apostolságról . 20
12. Nyilatkozat a vallásszabadságról . . 20
13. Dekrétum a papi hivatásról és életről . . 21
14. Dekrétum az egyház missziós tevékenységéről 23
15. Dekrétum a szerzetesi élet korszerű megújításáról 24
16. « Az egyház a mai világban » c. lelkipásztori konstitúció 25

II. - A ZSINATI OKMÁNYOKBAN ELŐTTÜNK LÉVŐ FŐBB EREDMÉNYEK 31

1. Vallásszabadság 32
2. Az egyház és a nemkeresztény vallások . 34
3. A vallási élet teljessége . 37
4. Ökumenizmus . . . 40
5. Az egység többalakúsága 41
6. Egyház és világ . . 42

III. - ZSINAT UTÁNI NEHÉZSÉGEK . 54

1. Aggiornamento 54
2. « Lelkipásztori » 55
3. Házasság . 56
4. Egyházjog 57
5. Integralizmus 58
6. Nagyobb mozgási szabadság a teológia számára 59

JEGYZETEK 61

FÜGGELÉK

A Zsinati okmányok . 67

Cum licentia ecclesiastica

© Linotypia-Tipografia Dario Detti
Via Girolamo Savonarola, 1
00195 Roma

Edward Schillebeeckx O.P.

1914 november 12-én született Antwerpenben (Belgium). 1934-ben lépett a domonkosok rendjébe. 1941-ben szentelték pappá. A teológia doktora és magisztere. Egy ideig a domonkosok leuveni főiskoláján tanított. 1958 óta a nijmegeni katolikus egyetemen (Hollandia) a dogmatika professzora. Főképpen a szentségek teológiáját újította meg. Két legfontosabb műve: *De sacramentele heilseconomie* (Szentségi üdvtörténet) 1952; *Christus, sacrament van de Godsontmoeting* (Krisztus, az Istennel való találkozás szentsége) 1958. - P. Schillebeeckx a II. Vatikáni zsinat alatt a holland püspökök teológiai tanácsadója volt. Konferenciái, állásfoglalásai nagy befolyást gyakoroltak a zsinati munkákra.